

Uttlatge agrícola en inventaris valencians dels segles XIV, XV i primera meitat del XVI

Agricultural Tools in Valencian Inventories from the 14th, 15th and First Half of the 16th Centuries

JOAQUIM MARTÍ MESTRE

Universitat de València
Joaquin.Marti@uv.es

Recepción: Febrero de 2025. Aceptación: Marzo de 2025

Resum: L'objectiu d'aquest article és donar a conèixer i estudiar l'uttlatge agrícola medieval des d'una perspectiva lexicosemàntica. Es comprova així la importància dels inventaris per a l'estudi del lèxic professional antic. La documentació en la qual es basa aquest treball està constituïda per relacions de béns valencianes manuscrites inèdites dels segles XIV, XV i primera meitat del XVI.

Mots clau: Història del lèxic. Uttlatge agrícola. Inventaris de béns. Segles XIV, XV i XVI

Abstract: The aim of this article is to present and study medieval agricultural tools from a lexico-semantic perspective. This study also proves the importance of inventories for the study of the old professional lexicon. This work is based on unpublished manuscript documentation of inventories of goods from Valencian notarial protocols of the 14th, 15th and first half of the 16th century.

Keywords: History of Catalan lexicon. Agricultural instruments. Inventories of goods. 14th, 15th and 16th centuries.

I. ARXIUS, INVENTARIS I HISTÒRIA DEL LÈXIC

Colón (2011: 23) cridava l'atenció dels filòlegs sobre «la rica documentació arxivística valenciana», al mateix temps que lamentava que amb prou feines haja estat «tinguda en compte fins ara». Entre aquesta documentació ocupen un lloc destacat, tant pel seu nombre com pel seu interès per a la història del lèxic, les relacions de béns contingudes en els inventaris, encants i altres documents similars.

I és que els textos arxivístics permeten aproximar-se, sense cap mediació, als instants de la vida privada de personatges ordinaris del passat, al món abandonat dels costums culturals, de les formes de ser i d'actuar (cf. Farge 1991), la qual cosa en part s'aconsegueix coneixent els objectes que es feien servir en la vida quotidiana (mobles, teles, teixits, joies, llibres, eines de la cuina, objectes decoratius, eines professionals, etc.), els quals en els inventaris apareixen relacionats i descrits pels escrivans d'acord amb la seua funció, el seu estat de conservació, el color, la procedència, les dimensions, la ubicació en la casa, la relació amb altres objectes, etc.

Coromines (*DECat* VIII, 769) es planyia de «la poca extensió que ha tingut entre nosaltres l'estudi de l'antiga lexicografia tècnica». I precisament aquest tipus de lèxic tècnic i professional està molt ben representat en els inventaris.

Partint, doncs, d'aquestes fonts inèdites, en aquest treball s'estudiarà l'instrumental agrícola antic contingut en inventaris valencians manuscrits dels segles XIV, XV i primera meitat del segle XVI, conservats en protocols notariais de l'Arxiu del Reial Col·legi Seminari de Corpus Christi de València (ACCV) i de l'Arxiu del Regne de València (ARV).¹

II. LÈXIC AGRÍCOLA

Per llaurar s'usava l'*aradre* (del llatí *ARATRU*),² considerat com l'instrument fonamental del treball agrícola (cf. Furió 2022: 130). La variant amb dissimilació de bategants *aladre*, que documentem en els inventaris des de la primera meitat del segle XV,³ ha acabat imposant-se en valencià i part del català nord-occidental (cf. *PALDC* m. 555 «L'*arada*»)⁴. En els inventaris valencians del segle XV es troben ambdues formes, amb predomini de l'etimològica *aradre* si més no a la primera meitat del segle.⁵

¹ Citem els protocols a partir de la signatura i de la data, i els procedents del segon arxiu precedits de les sigles ARV.

² Mot documentat en els diccionaris històrics des del segle XIII (Llull).

³ «un *aladre* vell» (9526, 23-X-1428), «una rella ab son *aladre*» (ARV 1329, 5-IV-1429). En castellà també es coneix la variant dissimilada *aladro*, documentada ja al segle XIV (*CORDE*), actualment conservada a Aragó i a les muntanyes de Burgos (*DCECH*, I, 313).

⁴ Coromines (*DECat* I, 352) considera *aladre* la forma pròpia actualment del valencià i del cat. nord-occ.

Encara que és un mot masculí, es pot trobar algunes vegades amb l'article femení, a causa de la confusió de la *a-* inicial amb la vocal final d'aquest article: «*huna aradre* de hun timó» (23002, 22-VII-1478), «*una aladre* ab tots sos arreus (...)», «*una altra aladre* sense arreus nenguns» (23019, 12-VI-1499), «*una aladre* ab lo jou» (ARV 1718, 22-IV-1514). Un canvi similar ocorre ocasionalment amb el subst. *anap*: «*una anap* de argent blanch» (16837, 26-III-1444), «*una anap* de argent pla» (23019, 27-VI-1499).

⁵ En els inventaris de la primera meitat del segle XVI ja predomina *aladre*. En el *DCVB* i en el *VLCM* es documenta *aladre* per primera vegada en l'*Spill* de Jaume Roig, com també en el *CICA*. En el *CIVAL* apareix abans en sant Vicent Ferrer (1413).

Per a referir-se a les classes d'aradres trobem les denominacions següents: *aradre d'un timó o d'una cama*, *aradre de dos timons*, *aradre de tres timons*, *aradre de parell*, *de parella o per a llaurar ab parell*,⁶ *aradre (de) forcat*,⁷ *aradre llong i aradre redó*: «hun *aladre lonch*» (ARV 1329, 5-IV-1429), «Ítem, un *aladre de dos timons* ab sos areus. Ítem, un altre *aladre de una cama o timó*» (9525, 1430), «deu timons nous per a fer *aladres redons*» (11431, 26-VI-1459), «un *aradre forcat*, altre *de parell* ab sos areus» (20998, 30-X-1464), «un *aradre de tres timons*» (25350, 29-I-1466), «dos *aladres de laurar*, la hu de dos timons e l'altre *de parell* ab sos arreus» (25772, 22-VIII-1468), «hun *aradre de hun timó*» (23004, 4-VI-1480), «hun *aladre de forcat* ab tots sos areus» (25939, 26-VI-1511), «hun *aladre per a laurar ab parell* ab tots sos arreus» (ARV 1829, 12-XII-1524), «dos *aladres*, hu de *parella* altre *de forcat* ab tots sos areus» (ARV 10105, 21-II-1537).

En alguna ocasió l'aradre d'un timó és anomenat *senar*, per oposició al de dos timons: «dos *aladres*, lo hu de dos timons e l'altre *senar*, ab ses relles» (12661, 25-V-1495).⁸

Tenint en compte el tipus d'animal al qual s'enganxa, documentem aradres *d'ase* (o *d'àsens*), *de bous*, *de vaques*, *de rossins o per a rossins*, *de bèsties majors i de bèsties menors*:⁹ «[hun] *aradre de bèsties majors*» (ARV 2800, 1356), «I *aradre de bèsties menós*» (1381) (Furió 2022: 130), «hun *aradre d'àsens* sens rella, sotil» (ARV 2797, 19-IX-1388), «un *aradre de ase* ab sa rella e son jou» (25917, 24-II-1402), «tres *aladres*, los dos *de vaques* ab sos jous, e l'altre *de bèsties majors*, ab son jou» (11420, 17-XII-1445), «dos *aladres*, lo hun *per a bous* e l'altre *per a rossins*» (26627, 8-XI-1473), «tres *aladres de rocins*» (12662, 31-VIII-1496), «hun *aladre de parell* e altre *aladre de bous* ab tots sos areus cascú» (21006, 20-VI-1503).

El substantiu *aradre* pot combinar-se amb el verb *arrear* en l'expressió *arrear (un ase) un aradre* 'arrossegar-lo, moure'l, en l'operació de llaurar': «un *aradre arreat per hun ase* de pèl burellós» (ARV 472, 26-I-1431). Els diccionaris històrics i normatius registren *arriar* 'incitar una bèstia a caminar' (DCVB,

⁶ Normalment es coneix com *aradre de parell*; només en una ocasió trobem el femení *de parella*.

⁷ L'aradre d'un timó deu referir-se al de parell, usat per a llaurar amb dues o més bèsties, i el de dos timons al forcat. Sobre les característiques dels aradres de parell i de forcat, veg. Palanca (1991: 40-58).

⁸ A pesar que el DCVB, el considerava exclusiu del cat. oriental, l'adj. *senar* es documenta sovint en els inventaris valencians dels segles XIV i XV. Coromines (DECat VII, 780) ja afirmava que «abunda en tots cinc dominis dialectals», encara que en valencià no n'aportava documentació fins 1591.

⁹ També *albarda de bèstia major* (ARV 2590, 10-VI-1436) i *sària de bèstia major* (25917, 24-I-1402). Els diccionaris històrics no diferencien entre *bèstia major* i *bèstia menor*. García Marsilla (2020: 56) inclou en les *bèsties majors* els rossins, les egües i les mules, i en les *bèsties menors* els ases.

DECat I, 424, *DIEC2*), i ‘tirar, arrossegar (un vehicle)’ (*DECat*, *DIEC2*), però no el documenten fins al segle XIX (*DECat*).¹⁰

Verb derivat de la interjecció *arri*, usada per fer caminar les bèsties, la qual es documenta en els diccionaris històrics des de finals del segle XIV. El *DCVB* i el *DECat* (I, 423-425) la consideren una veu de creació expressiva, si bé Veny (*PALDC* m. 937 «*Crit donat al cavall perquè arrenqui*»), apunta també la possibilitat, assenyalada per Battisti i Alessio per a l’italià *arri*, d’un derivat del llatí *ARRIGE* [AURES] «drizza le orecchie, ascolta». Es tracta d’un mot compartit amb l’italià, l’occità i l’àrab africà *arri*, en castellà i en portugués *arre* (cast. ant. *harre*).

Quant al verb derivat, Coromines (*DECat*, *DCECH* I, 350) comenta que amb el valor d’incitar una bèstia a caminar només es coneix en català (*arriar*) i en castellà (*arrear*).¹¹ En castellà *arre* (ant. *harre*) es documenta des de principis del segle XIV (*CDH*, *DEMe*) i *arrear* (ant. *harrear*) des de 1495, en Nebrija: «*harrear asnos*: ago, is, agito, as». Coromines (*DECat* I, 424) creu que la diferència cronològica amb el català s’explicaria «pel caràcter més complet de la lexicografia castellana» i per «la naturalesa humil de l’expressió, que la fa poc apta per aparèixer en literatura seriosa».

En valencià i en part del cat. nord-occ. es coneixen les variants amb *e*, *arre*¹² i *arrear*.¹³ Segons Veny (*PALDC*), *arre* ha de ser un castellanisme. El *DCVB* no es pronuncia sobre l’origen d’*arre* en català, si bé considera el verb *arrear* procedent del castellà, mentre que Coromines (*DECat* I, 425) es limita a incloure *arre* i *arrear* com a variants valencianes.¹⁴

Els inventaris antics ens permeten comprovar que el verb *arrear* referit al fet d’arrossegar (un ase, en aquest cas) una arada, ja era conegut en valencià a la primera meitat del segle XV (1431), de fet, abans que hom aporte documentació coneguda d’*harrear* en castellà, i a més amb un sentit del qual no sembla haver-hi notícia en aquesta llengua.¹⁵

¹⁰ En el *CIVAL* es documenta *arriar les mules* ‘incitar-les a caminar’ l’any 1621 (Antoni de la Tàpia 15-07-1621).

¹¹ Assenyalat, però, que en altres llengües romàniques «apareixen mots de sentit bastant pròxim».

¹² En el *DECat* (I, 425a) *arre* es documenta en les *Canyissaes*. En el *CIVAL* apareix en 1651 en Pere Esteve.

¹³ Els diccionaris històrics no documenten *arrear* en català. En l’*ALDC* (m. 1503 «*Crit donat al cavall perquè arrenqui*») es recull *arre* com la forma més estesa en valencià, i només es registra *arri* en terres valencianes en alguns punts de l’Alcalatén i del Baix Maestrat. En el *CIVAL* *arri* es troba al segle XVI en *Les estil·lades y amoroses lletres trameses per Berthomeu Sirlot* i en la *Flor d’enamorats* de Timoneda, però després no hi apareix fins al darrer quart del segle XIX en *EscLL*, on conviu amb la forma preferent *arre*. Encara la podem llegir en el sàinet de Josep Merelo *¡Visantet el latós!* (València, 1910): «*Arri* aca al sol...» (p. 16).

¹⁴ No s’inclouen en el *DIEC2*, però en el *DNV* són considerades formes preferents sobre *arri* i *arriar*, si bé el *DNV* no inclou el sentit d’*arrear* que ara ens ocupa.

¹⁵ El sentit de ‘tirar, arrossegar (una bèstia) un vehicle o una arada’ que té en català *arriar* i *arrear* (1431), no és recollit en els diccionaris castellans en relació amb el verb *arrear* (ant. *harrear*) (*DCECH* I, 350; *NTLE*; *NTLLE*).

Com a parts i complements de l'arada, trobem el *timó*, la *rella*, l'*esteva*, la *cameta*,¹⁶ el *dental*, el *rastell*,¹⁷ la *tenella*, les *armelles* i els *pius*, exs. «hun *timó* de aradre» (ARV 2819, 1373), «una *tenella* d'aradre» (21909, 6-XI-1402), «tres *armelles* de aradre e dos *pius*» (26198, 30-VII-1437), «una *steva* de aradre, ab la *cameta*, e *rella* e *timó*» (20963, 28-II-1459), «Ítem, XXIII *cametes* de fust per a aladres. Ítem, XXII *dentals* de fust» (11431, 26-VI-1459), «hun aradre de hun *timó* ab sa *rella*, *dental* e *rastell*» (23004, 4-VI-1480), «hun *rastell* per a la agullada de ferro, vell» (ARV 1245, 15-VI-1546). La *rella* pot ser *de parell* (22216, 21-X-1543) o *d'aradre de parell* (21000, 11-IX-1479) i *d'aradre de dos timons* (ARV 1097, 8-VII-1450).

Probablement amb un sentit similar, també es documenta en els inventaris valencians un *rastell de l'aladre* (26623, 3-VII-1467), un *rastell de llaurar* (26944, 16-I-1456) i possiblement també un *rastell de llaurador* (8401, 6-VIII-1475), i, amb un valor diferent, però igualment dins l'àmbit agrari, «un *rastell per al fem*» (23715, 1-X-1446), «hun *rastell ab pues de fferro*» (ARV 1235, 13-XII-1497).¹⁸

Per junyir els animals a l'arada o al carro s'usava el *jou* (del llatí *iūgu*). Considerant-ne l'ús, trobem el *jou de llaurar* (el més habitual) (6416, 20-XI-1410), el *jou* (o *jouet*) *de batre* (20376, 8-VII-1466; 23003, 5-II-1479), el *jou de trill* (26629, 28-XII-1477) o *jou de trillar* (24073, 30-IX-1471) i el *jou de carro* (20963, 19-II-1459). Pel que fa a la funció de llaurar, a més del *jou de llaurar ab parell* (ARV 1546, 30-XII-1445) o *jou de parell* (23009, 20-V-1487), es coneixia el *jou de forcat*: «hun *jou de parell e altre de forcat*» (26565, 1-XI-1461), *jou d'aradre de dos timons* (ARV 1098, 5-III-1452) o *jou per llaurar ab una bèstia* (ARV 1097, 7-V-1449). El *jou* per a un animal sol rep també el nom de *jouet* (cf. DCVB), exs. «un *gouhet* de forquat per a laurar» (20998, 8-IV-1464), «hun aradre de dos timons ab sa *rella e jouet*» (17867, 29-III-1476), si bé també documentem un *jouet per a llaurar ab timó* (ARV 1245, 15-VI-1546), que sembla fer referència a l'aladre de parell.

Hom es refereix, així mateix, al *jou de colleres* (22297, 16-IX-1546), al *jou per a peus* (13070, 2-VII-1398), i, segons l'animal al qual es juny, al *jou de bous* (18582, 2-III-1500) i al *de rossí*: «un *jou de un rocí per laurar vinyes*» (9544, 26-I-1462).

El *jou* es lliga al coll o al cap de l'animal amb la *juntora*: «hun carro ferrat ab son *jou*, *juntors* e tots sos arreus» (23017, 24-XI-1497).¹⁹ En relació amb el *jou* i el carro, tenim el *feltre* (del germ. *FILT*) (1446, 17-II-1382), anomenat també *feltre de llaurar* (24541, 2-II-1437), amb la variant, segons l'animal, de

¹⁶ Els diccionaris històrics no la documenten fins al segle XIX (DCVB, DECat II, 448).

¹⁷ En el DCVB *rastell* 'paleta de ferro, generalment de forma triangular o d'arc de cercle, posada a un extrem de l'agullada i que serveix al llaurador per a netejar la rella de l'arada' (1426).

¹⁸ En el DECat (VII, 118) *rastell* 'eina de conreu com el rampí' (doc. Llull, cf. DCVB).

¹⁹ Actualment és un mot poc conegut en valencià. L'ALDC (m. 880 «La juntera») el recull només en alguns punts esparsos del valencià meridional i septentrional. El DCVB documenta *juntora* 'corda del jou' en un document de 1529 de Santa Coloma de Queralt.

feltre de rossí (25327, 17-XI-1448).²⁰ Igualment, el *collar*²¹ (1446, 17-II-1382) o *collar de llaurar* (23830, 9-II-1466), *collar de rossí* (25318, 15-I-1437), *collar de bèstia per a llaurar* (ARV 2591, 11-VIII-1439), *collar de bastons per a coll de cavall* (11731, 22-V-1517), o *collar de borra* (ARV 4174, 4-VIII-1452); la *collera* (derivat de *coll*) (20963, 19-II-1459; id. 17867, 29-III-1476), sense documentació antiga en els diccionaris històrics.²² El *coixí* o *coixí de (per a) llaurar* (del llatí COXĪNU),²³ segons Palanca (1991: 48), és sinònim de *collera*,²⁴ mot que en el DNV es recull com a sinònim de *collar*. Amb tot, en alguns inventaris el coixí i el collar s'enumeren successivament, com a objectes diferenciats: «hun aradre de hun timó ab sos arreus, ço és, *coxins*, *collars*, jou, exengués, sella e dental» (22999, 26-VIII-1475), «hun aradre de hun timó, ab sa rella, steva, dental, *coxins*, hun de lana, altre palla, e hun parell de *collars*» (23003, 5-II-1479), «hun aladre, rella, jou, hun *coixí*, dos *collars*» (15933, 25-VI-1501). Per tant, encara que pertanyents al mateix camp semàntic, no devien ser sinònims, o almenys no sempre s'entenien així.

També es relacionen amb el jou l'*eixanguer*, el *tellol* i la *traiga* o *tràsega* (del llatí *TRANSICA) (ARV 4174, 30-IV-1452). Pel que fa al primer, la forma majoritària en els inventaris valencians és, en efecte, *eixanguer*, ex. «un *exanguer* de cuyro» (ARV 4174, 24-IX-1452), «huns *exangués* de laurar» (21762, 17-VI-1463),²⁵ però també hi apareixen les variants *eixenguer* (ARV 2643, 26-III-1399), *aixenguer* (23004, 4-VI-1480) i *xenguer* (26198, 30-VII-1437).²⁶ El *tellol*,²⁷ que trobem en l'inventari dels béns del carreter Pere Martí, no es documenta en els diccionaris històrics: «Ítem, unes cordes de cànem. Ítem, dos *tellols* de ferro» (20963, 19-II-1459). Quant a la *traiga* o *tràsega* (llatí vulgar *TRANSICA), en els inventaris valencians consultats predomina clarament la segona forma, exs. «XXIII *tràsegues* de fust noves de ledoner» (11431, 26-VI-1459), «una *tràsega* de parell» (17867, 30-I-1476), «una *tràsega* de laurar» (23000, 5-I-1477), «hun jou ab sa *tràsega*» (23004, 4-VI-1480), però en el text més antic consultat, de finals del segle XIV, l'inventari dels béns de l'alqueria

²⁰ En una ocasió documentem la variant *freltre*, amb dilació de la ròtica, potser un lapsus de l'escrivà: «dos aradres ab sos collàs ab quatre *freltres*» (ARV 3148, 18-V-1474). Referit a un 'colleró de tela forta' els diccionaris històrics documenten *feltre* en l'*Spill* de Jaume Roig.

²¹ Segons el DCVB i el DE, del llatí CŌLLĀRE, si bé en el DECat (II, 823) se situa entre els derivats de *coll*. Sense documentació en el DCVB; en el DECat (II, 823b) es documenta en el *Thesaurus* de Pou: «los coixins o *collars* que lo bestiar té en lo coll llaurant o carrejtant».

²² En el CIVAL no es documenta fins la *Rondalla de rondalles* de Galiana.

²³ Cf. «un coixí de laurar» (21759, 6-V-1459), «coixí per a laurar» (23026, 29-II-1504).

²⁴ També la definició del DCVB sembla considerar-los sinònims.

²⁵ Cf. Mot d'origen incert; segons Coromines (DECat III, 243), probablement preromà indoeuropeu.

²⁶ En el *Thesaurus puerilis* (1575) de Pou es troba la forma reduïda *xanguer* (cf. DECat III, 243). Actualment en valencià es coneixen també les formes amb *i* interna *aixinguer*, *eixinguer* (DCVB, ALDC m. 875 «Els *eixanguers*»), i, a Alcoi, *aixangaret* (TVM).

²⁷ Segons el DECat (VIII, 379-380), procedent d'un llatí *TELARIOLUS, derivat de TĒLA, pl. de TĒLUM 'dard'.

del metge Francesc Moliner, en l'horta de València, apareix *traiga*: «un jou ab sa *traygua* e exenguers e collars» (ARV 2643, 26-III-1399).²⁸

Per a llaurar també s'usaven les *morrandes* o *cabestre de llaurar*: «hun fre ginet ab unes *morrandes* o *cabestre de laurar* (...), III s. VIII ds.» (23000, 29-IX-1477). En el DAg (V, 158) es registra *morrandes* 'morralls' a Urgell, sense documentació. En el DCVB, es recull *morrandes* 'morralls, conjunt de correes o cordes que lliguen el cap d'una bèstia' (Olina, Pla d'Urgell), també sense documentació, i el DECat (V, 803b) es limita a situar el mot entre els derivats de *morro*. En canvi, els dos darrers diccionaris documenten el sinònim *morrala* (pl. *morralls*), també derivat de *morro*, en un manuscrit de 1434 de l'arxiu de Santa Coloma de Queralt. Comprovem que *morrandes* també era conegut en valencià al segle XV, com a sinònim de *cabestre*.²⁹ Un altre sinònim de *cabestre* era l'arabisme *xàquima* (var. *eixàquima*), que trobem en alguns inventaris valencians d'aquella època, des dels primers anys del segle, exs. «una *xàquima* per a rocí» (25997, 16-XI-1407), «una *exàquima* per a ferar lo rocí» (ARV 817, 15-XII-1471).³⁰ D'altra banda, també per a llaurar, el llaurador del Grau de València Joan Velló tenia «hun troç de drap de cànem, lo qual servia per llaurar» (ARV 1235, 13-XII-1497).

L'*agullada* (del llatí ACŪLĒATA) s'usava per a llaurar: «hun jou ab exangués e aradre ab rella e *agullada*» (ARV 2797, 19-IX-1388), «hun aradre ab son jou nou e 1ª *agullada*» (26040, 3-XI-1428), «una *agullada* de laurar» (20959, 21-II-1453), «una *agullada* de ferre de laurar» (21758, 11-XI-1481). En Onofre Pou (1575: 82): «lo agulló o *agullada*. Stimulus, li» (cf. DECat, I, 83).³¹

Per aplanar o *entaular* la terra de conreu després de llaurar i deixar-la preparada per a sembrar es feia servir l'*entauladora*, *atauladora* o *tauladora*.³² La forma més habitual en els inventaris consultats és la primera, on la documentem des del segle XIV,³³ sovint acompanyada d'anells: «una *entauladora*» (ARV 2797, 19-IX-1388), «dues *entauladores* ab ses anelles» (ARV 1902, 21-VIII-1433), «una *entauladora* de entaular la terra» (ARV 1096, 24-II-1443), «una

²⁸ Representa també la primera documentació del mot (cf. *traiga* 1413, *tràsega* 1434 DECat, VIII, 692). Actualment, en l'ALDC (m. 874 «La traiga»), en valencià *traiga* es recull en punts del Maestrat, de l'Alcalatén i de l'Horta (Alfàfar), mentre que *tràsega* només hi apareix a Andorra (*trésega*) i Bescaran.

²⁹ El DCVB registra també el sentit de 'llavis bruts' (Ribera d'Ebre, Castelló) de *morrandes*, que documenta modernament en textos castellonencs i tortosins. Aquest sentit figura també en el DNV, com a col·loquial.

³⁰ El DCVB i el DECat (IX, 449) documenten per primera vegada *xàquima* 'cabestre' (DCVB), 'cabeçada, espècie de cabestre' (DECat) l'any 1421, i no registren la variant *eixàquima*. Coromines (DECat) afirma que no sembla haver-se usat fora del País Valencià.

³¹ Abans es documenta en l'*Spill* de Jaume Roig i en la traducció del *Liber de moribus* de Jaume de Cèssulis (DCVB).

³² Sobre aquest estri agrícola veg. Palanca (1991: 86-90).

³³ Totes tres es troben en inventaris de veïns de les comarques centrals valencianes, sobretot de l'Horta de València. La convivència d'aquestes formes explica la presència en una mateixa frase dels mots amb els prefixos *en-* i *a-*: «una *entauladora* per a *ataular* lo camp del guaret» (ARV 817, 15-XII-1471).

entauladora per a ataular lo camp del guaret» (ARV 817, 15-XII-1471).³⁴ Pot ser una post plana: «dues *posts* o *entauladores* de fust» (11424, 28-II-1461). També es documenta, amb funcions similars, la *post entauladora* (ARV 821, 4-XII-1422), *post d'ataular* (ARV 2800, 3 id. jul. 1356) o *post de (per a) entaular*³⁵ i l'*aplanadora de terra*: «huna post de entaular» (ARV 2592, 27-I-1440), «una entauladora vella o aplanadora de terra» (23650, 14-VII-1450).³⁶

Encara que menys usuals, també es troben les formes *atauladora* i *tauladora*, aquesta des de finals del segle XIV: «una *tauladora* ab ses anelles» (ARV 2643, 26-III-1399), «un aradre ab sa rella, un jou ab una *tauladora*» (23930, 4-XII-1425), «una *atauladora* de fust» (ARV 1528, 29-VIII-1446), «una *tauladora* de entaular» (19782, 29-VIII-1508), i *post atauladora*: «una post *atauladora*» (1415, 29-X-1403).

Els diccionaris diacrònics consideren aquests mots, derivats de *taula*, peculiars del valencià i del tortosí. En el *DCVB* només es documenta *entauladora*, en Teodor Llorente. El *DECat* (VIII, 352) recull *entaular* i *entauladora* en el *Thesaurus Puerilis* (1575) d'Onofre Pou. Podem confirmar que *atauladora*, *entauladora*, *tauladora* i els verbs *ataular* i *entaular* 'aplanar la terra de conreu amb l'entauladora' ja eren coneguts als segles XIV i XV en les comarques centrals valencianes.³⁷

Per a esclafar els terrossos els llauradors es valien de l'*esterrossador* («dos sterraçadors, III [ds.]») (6426, 25-IV-1430) o *esterrossador* (ARV 821, 4-XII-1422), i de la *maça d'esterrossar* («esterroçar») (ARV 2643, 26-III-1399), *maça d'estarrossar* («starroçar») (25467, 14-XII-1426), *maça d'estorrossar* («estorroçar») (9517, 20-I-1419) o *maça per astorrossar* («astorroçar») (26629, 29-XII-1477), i també del *maç d'esterrossar* («esterroçar») (ARV 2800, 1356) o *maç d'estorrossar* (9518, 28-IV-1425).

En el *DAG* (III, 331) es registra *esterrossador* 'massa de fusta per a esclafar els terrossos' (Plana de Vic, Menorca), sense documentació, i *esterrossar* 'esclafar terrossos', que es documenta en un inventari de Cornellà de 1629, precisament aplicat també a una maça: «dues masses de sterrossar». El *DCVB* reprén la informació d'aquest diccionari, i documenta *esterrossar* per primera vegada en el mateix document que el *DAG*, i *esterrossador* sense documentació. Els registra a Catalunya i a les Illes, però no al País Valencià, on recull *desterrossar*,³⁸

³⁴ En el *DNV* també es dona preferència a *entauladora* sobre *atauladora* i *tauladora*. Actualment, les tres formes es poden trobar en terres valencianes: *entauladora* a l'Horta (Zaragoza 1982: 130), a la Ribera Baixa (*TVM*), a la Safor (Giner 2016: 374), a la Vall d'Albaida (*DIVA*), i més al nord, a Alcalà de Xivert (Verge, 2008: 109), *tauladora* a Alacant (*TVM*), a la Plana (*DCVB*, González i Felip 1991: 68), al Maestrat (*DCVB*), i *atauladora* a Benafígus (l'Alcalatén) (Gregori 1987: 27) i a Benilloba (el Comtat) (*DCVB*).

³⁵ Juntament amb *entauladora*, a la Safor es coneixen *post plana*, *post de claus* i *empostadora* (Giner 2016: 374).

³⁶ En el *DCVB* *aplanadora* 'tauló que passen damunt la terra per aplanar-la després que l'han llaurada' (Conflent, València), sense documentació.

³⁷ En el *CIVAL* *entauladora* no apareix fins Bernat i Baldoví, i *tauladora* fins Pasqual Tirado.

³⁸ També en tortosí i tarragoní. Segons el *TVM*, en val. meridional, *destarrossar*.

amb canvi de prefix, documentat en Salvador Guinot (1900). Coromines (*DECat* VIII, 447b) situa entre els derivats de *terròs* ‘gleva, tros de terra’ (derivat de *terra*) els mots *esterrossar*, *desterrossar*, *esterrossador* i *desterrossador*, que cita a partir del diccionari d’Esteve, Belvitges i Juglà (1803-1805), si bé el primer també el documenta en el *Torcimany* d’Aversó.³⁹ Les variants amb *o*, *estorrossar*, *destorrossar*, no es registren en aquests diccionaris, ni tampoc *esterrassador*.

Les formes amb *o* en la segona síl·laba es poden explicar per assimilació al timbre de la vocal següent o per influència de *torròs*, on la *o* és tònica,⁴⁰ mentre que la *a* àtona d’*estarrossar* es pot atribuir a la influència de la consonant vibrant (cf. Martí 2007: 412), a una assimilació a la vocal tònica.⁴¹ En el cas d’*esterrassador*, la primera *a* podria explicar-se per influx de la *a* de la síl·laba següent⁴² o per influència de *terra*.

El *maç*⁴³ també podia usar-se per aplanar: «III legonets per a entrecavar e un maç [per a]planar» (ARV 2786, 1354).

Encara dins el món agrícola, les maces podien servir també per a picar lli o espart, exs. «una maç de picar li» (ARV 2832, 1356), «una maç de piquar espart» (17876, 23-VII-1493), i en un àmbit més genèric, podien usar-se per a picar altres productes, com el guix i el sagí: «una maç de piquar sagí (...), III [ds.]» (10794, 8-X-1487), «una maç gran de fust ab cabota de claus e manilla de ferro per a piquar guix» (ARV 4149, 30-V-1503), i per a estellar llenya: «una maç gran de fust ab anelles de ferro d’estellar lenya» (id.).

Un dels estris més usats pels llauradors és l’aixada (del llatí **ASCIATA*). La variant *eixada*,⁴⁴ explicable per assimilació de la *a*- a la semivocal i a la consonant palatal, és la majoritària en els inventaris valencians del segle XV, si bé també apareix *aixada*, i fins i tot l’aferètica *xada*, documentada ja a finals del segle XIV:⁴⁵ «dues xades estretes» (ARV 2643, 26-III-1399).⁴⁶

³⁹ El verb *esterrossar* («esterroçar») figura també en Antoni Canals (Casanova 1988: 99, 230).

⁴⁰ En el *DECat* (VIII, 446) es documenta *torròs* en els diccionaris de Carles Ros i de Sanelo.

⁴¹ Com diu Coromines (*DECat* VIII, 446a), *tarròs*, amb *a*, és «la forma valenciana predominant», la qual es documenta ja al segle XIV (*CIVAL*).

⁴² Sobre el canvi de *o* àtona en *a* en català, veg. Veny (1999).

⁴³ Segons Coromines (*DECat* V, 339a), derivat masculinitzat de *maça* (< **MATTĒA*). Per la seua part, en el *DCVB* es deriva d’un llatí vulgar **MATTĒU*.

⁴⁴ Coromines (*DECat* I, 105) registra la forma *eixada* en part del nord-occidental, i afirma que és antiga i que perviu encara en pobles del Pallars. També a Calasseit, Gandesa i Açaui (Giralt 2000: 84).

⁴⁵ Actualment, segons Coromines (*DECat*, I, 105), aquesta és la forma més corrent a les Illes. Per a la distribució dialectal de les variants d’*aixada*, veg. també el *DCVB* i l’*ALDC* (IV, m. 754 «L’aixada», 793 «L’aixadell»).

⁴⁶ En un parell d’ocasions apareix la forma *exeda*, que podria ser una errada de l’escrivà, si bé es repeteix en dos notaris diferents: «una *exeda* ampla» (21763, 1466), «huna altra *exeda*» (23010, 6-IX-1489).

En els inventaris consultats es poden distingir diferents tipus d'aixades. Segons la forma de la fulla, són molt habituals l'*aixada ampla* i l'*aixada estreta*, documentades des de la primera meitat del segle XIV: «duas exadas, unam amplam et aliam strictam» (ARV 2627, 1319), «exades stretes» (ARV 2855, 1325), «una exada ampla e una estreta» (ARV 2807, 1339). Fins i tot hi havia *aixades mig amples*: «tres exades, una streta, les dos mig amples» (12593, 4-IV-1446), «Ítem, una exada ampla ab lo mànech de fust. Ítem, una altra exada estreta, e huna mig ampla ab lo mànech mig de ferro» (22554, 12-VII-1475).⁴⁷

Segons l'ús, es coneixia l'*aixada clotera* o *aixada de (per a) clotar*:⁴⁸ «una exada streta clotera de ferre» (11422, 12-VIII-1439), «una exada clotera (...), III s. V» (23836, 17-I-1468),⁴⁹ «altra exada per a clotar» (24541, 2-II-1437); anomenada també d'*aclotar*: «una exada de aclotar» (26812, 6-II-1469). El verb *clotar* 'excavar la terra per plantar', derivat de *clot*, es documenta en Jaume Roig (*DECat* II, 768).⁵⁰ El *DCVB* no documenta *aclotar* 'fer clots' fins Ruyra (1919); abans en Escrig (*DVC*) *aclotar* «ahoyar o hacer o formar hoyos. Dícese propiamente de los que sirven para hacer plantaciones». Veiem que ja era conegut al segle XV, juntament amb *clotar*.

Seguint amb la classificació segons la funció, trobem l'*aixada estreta per arrabassar* (23026, 29-II-1504),⁵¹ l'*aixada de cavar* o *aixada de cavador*: «una exada ab mànech de cavar» (ARV 606, 10-IX-1503), «una axada de cavar» (ARV 1245, 15-VI-1546), «dues exades de cavar la herba, ampla e l'altra streta» (11422, 12-VIII-1439), «una exada de cavador» (26944, 4-I-1456).⁵² *Aixada d'escanyotar*: «dos exades de escanyotar» (ARV 665, 25-I-1522).⁵³ *Aixada de regar*: «per una exada ampla de regar (...) I s. VIII» (23830, 30-VII-1466), no registrada. *Aixada llenyadera*: «unam exada leynaderam» (ARV 2813, 1316), «una exada leynadera» (16930, 1330),⁵⁴ *aixada de tallar llenya* (ARV 1235, 1-XII-1497), *de tallar llenya a la muntanya* (23725, 16-II-1459) o *aixada per*

⁴⁷ Possiblement, l'*aixada mitjancera* també podia fer referència a la forma de la fulla, entre ampla i estreta: «Ítem, dos exades, una ampla e altra streta. Ítem, altra exada migancera» (6477, 14-VIII-1453).

⁴⁸ En el *DCVB* es registra l'*aixada de clotar* (la Selva del Camp), sense documentació. Actualment també es coneix a Alcalà de Xivert (Verge, 2008: 104).

⁴⁹ En el *DCVB*, amb un sentit diferent, *cloter* 'el qui es dedica a cavar la terra i fer-hi clots, sia per plantar-hi arbres, sia per fer pous', a Mallorca, sense documentació (*DCVB*).

⁵⁰ Cf. «Y del ajudar a plantar y *clotar* les vinyes y oliveres no-ls pagaren cosa alguna (...) y vint hòmens vassalls de dita baronia per a *clotar*, ço és, fer clots per a plantar y posar dits sarments e plantes» (a. 1582) (Català, Pérez 2002: 208, 215).

⁵¹ En el *DCVB* *aixada d'arrabassar* o *aixada de punta* (Vinaròs, Gandesa), sense documentació.

⁵² El *DCVB* registra *aixada de cavar* a Vinaròs i Ador, sense documentació.

⁵³ No enregistrada en els diccionaris històrics, els quals documenten *escanyotar* 'netejar de canyota o males herbes el camp' (*DCVB*) en Jaume Roig. Actualment, però, el *DCVB* no el registra en valencià, on recull només la variant *descanyotar* (Carlet).

⁵⁴ En el *DCVB* *xada llenyatera*, «més grossa que les altres i serveix per tallar llenya de garri-ga» (Ariany, Vilafranca de Bonany), sense documentació. Segons Cardells (2002: 545), les aixades llenyaderes «són de fulla de ferro forta, pròpies per tallar des de la soca». El *DCVB* i el *DECat* (V, 156) registren *llenyader* només com a substantiu, sinònim de *llenyataire*.

a fer llenya: «una exada streta ab cordes per a fer lenya (...) IIII s.» (25645, 30-VIII-1478). *Eixada per a la muntanya* (23003, 5-II-1479), no registrada en els diccionaris històrics. *Aixada rajolera*: «dos exades, la una rajolera e l'altra palmicera» (23845, 26-XI-1482) o *exada de rajoler* (24281, 13-III-1487), no registrada. *Eixada per raure l'era*: «una exada ampla per raure la hera» (23022, 1495).⁵⁵

Altres denominacions d'aixades documentades en els inventaris són: *aixada amb escarpell*: «una exadeta ab squarpel» (13874, 19-XII-1500), *amb escarppe*: «una [aixada] streta ab scarppe» (6484, 4-VI-1471), *amb penó*: «huna exada ab penó» (ARV 117, 4-I-1528), *aixada bastarda* (20442, 10-V-1487),⁵⁶ *aixada de talla d'Alboraia*: «dues exades amples de talla de Alboraya» (11434, 7-I-1467), no enregistrada, *aixada motxa* (26938, 14-X-1451),⁵⁷ i *aixada palmicera* (23382, 29-IX-1465).⁵⁸

Tenint en compte la relació amb altres eines, es documenten les formes *aixada pic* i *aixada fès*:⁵⁹ «dues exades pichs» (25325, 12-III-1418), «una exada pich vella» (ARV 2423, 16-II-1425);⁶⁰ «altra exada feç» (ARV 2797, 19-IX-1388), «una exada feç, (...) per preu III s. X» (22106, 2-IX-1446), «una exada feç streta» (16837, 11-III-1444), si bé en un altre inventari es diferencia d'una aixada estreta: «una *axada streta* e una *axada feç*» (25917, 24-II-1402).⁶¹

Veus derivades d'*aixada* (o *eixada*) són: *eixadassa* (ARV 312, 11-I-1420), *aixadeta* (26733, 12-XII-1418), *aixadó* (20442, 10-V-1487) o *eixadó* (ARV

⁵⁵ En el *DCVB* *raure l'era* 'treure'n les herbes paràsites abans de fer la batuda', en cat. occidental, doc. 1568.

⁵⁶ No registrada en els diccionaris històrics. Cardells (2002: 545) diu que l'*aixada bastarda* representa una «fórmula mixta» entre l'*aixada* de fulla ampla i la de fulla estreta.

⁵⁷ En el *DCVB* es registra l'*aixada motxa* a Falset, sense documentació.

⁵⁸ Cf. «huna exada streta palmicera» (23012, 19-I-1491). Aquest tipus d'*aixada* no es registra en els diccionaris històrics ni normatius, com tampoc el mot *palmicer* (o *palmisser*). Segons Cardells (2002: 545), l'*aixada palmicera* «seria per a tallar de palma».

⁵⁹ Per a cavar, i altres usos, es feia servir també el *fes* (de l'àrab *fas*), que documentem des de la primera meitat del segle XIV: «I *feç* menys de mànech» (ARV 10408, 1326), «una exada streta apellat *fes*» (9529, 9-IX-1434), «un *ffeç* per tallar pedra» (25203, 12-X-1449), «hun *feç* per a aranquar leya e cavar marges» (ARV 817, 16-XII-1471), «hun *fes* de arrenquar pedra» (24075, 3-VIII-1476), «hun *feç* per anar a la muntanya» (23002, 28-X-1478), «un *fes* per a plantar fruytals» (16005, 7-IV-1530). En el *DCVB* i en el *DECat* (III, 988a) es documenta l'any 1388, i es considera un mot sobretot valencià.

⁶⁰ Una *aixada pich* apareix ja en un inventari valencià de 1348 (Olivar 1991: 191). *MGad* identifica l'*aixada de pic* amb la de *pent*. Cf. *aixada amb picola* (Castelló), sense documentació (*DCVB*). Segons Palanca (1991: 30), l'*aixada amb picola* a l'Horta de València s'anomena *pic i pala*.

⁶¹ En el *DCVB* s'identifica l'*aixada-fes* o *xafes* (Pego), sense documentar, amb l'*aixada* de fulla ampla, si bé el *fes* té la fulla estreta (cf. Palanca 1991: 24-28), com trobem també en l'inventari del llaurador de Russafa Vicent Lleopard: «una exada streta apellat *fes*» (9529, 9-IX-1434).

2590, 20-III-1436),⁶² molt més nombrós,⁶³ *eixadola* (ARV 1285, 13-VII-1530), no enregistrada en els diccionaris històrics, i *eixadella*: «una rella e una eixadella» (23026, 29-II-1504).⁶⁴

L'*eixartell* («un *exartell* de entreccavar daça», 21229, 5-V-1411) (del llatí veg. *SARTICŪLUM), segons el DCVB, «és com un aixadell, però més petit i manejadís». Escriu (DVC) l'identifica amb l'*aixadeta* i el *llegonet*. Per a la distribució geogràfica actual del mot, veg. l'ALDC (m. 793 «L'aixadell») i el PALDC (m. 515 «L'aixadell»).

El *càvec*,⁶⁵ és una ferramenta semblant a l'aixada.⁶⁶ Alguna vegada el trobem agrupat amb l'*eixada estreta*, i diferenciat de l'*eixada* en general: «una exada e hun càvech o exada streta» (24107, 6-XI-1443). En els inventaris valencians consultats el documentem des de la primera meitat del segle XIV: «I càvech vell» (ARV 2777, 1342), «hun càvech de ferre sotil sens mànech» (ARV 2817, 27-VI-1382). Actualment en valencià sembla que només es recull a les comarques septentrionals (Ports de Morella, Maestrat, l'Alcalatén) (DCVB, ALDC m. 755 «Altres eines de cavar amb fulla», Gregori 1990: 31-32), però veiem que a l'Edat Mitjana hi tenia una major extensió.⁶⁷

El *cavaguell* es feia servir per a entreccavar: «dos *cavaguells* per a entreccavar» (ARV 2413, 22-VI-1412), «un legonet o *cavaguell* de entreccavar forment (...), VI [ds.]» (16837, 11-III-1444). Els diccionaris històrics i normatius registren *caveguell* 'eina semblant a un càvec, però de fulla més curta i més estreta', mot derivat de *càvec*, que recullen actualment en balear. La forma *cavaguell* podria explicar-se per dissimilació respecte a la vocal tònica i assimilació a la a de la síl·laba inicial, a més d'una possible influència de *cavar*.

El *llegó* o *lligó* (del llatí LĪGŌNE) és, com diu Coromines (DECat V, 210a), «un mot peculiar del País Valencià i de la zona de Fraga». El DCVB i el DECcat el do-

⁶² Quan en els inventaris valencians s'enumera juntament amb altres eines, l'aixadó es troba diferenciat, entre altres, d'*aixades*, *llegons*, *llegonets* i *llegonetes*. Quant a les classes, únicament documentem referència a aixadons estrets: «dos *exadons* strets» (20442, 10-V-1487).

⁶³ El DCVB i el DECcat (I, 105) no registren actualment *aixadó* en valencià (tret del Maestrat i de Morella), com tampoc l'ALDC (m. 793 «L'aixadell»). Coromines (DECat) el considera un mot nord-occidental, que arriba «fins a parts veïnes de Cerdanya, del Camp i del Maestrat». També es recull a Benafigos (l'Alcalatén) (Gregori 1987: 24). Veiem, però, que, com mostren els inventaris, no era desconegut a les comarques centrals valencianes al segle XV i primera meitat del XVI.

⁶⁴ Sense documentació en els diccionaris històrics, que consideren *aixadella* (*eixadella*) una veu valenciana i del sud del Principat (DECat I, 105b). Palanca (1991: 33) la identifica amb el *llegonet*. Segons Verge (2008: 104), a Alcalà de Xivert l'*aixaella* és una «aixada més estreta». A Alcoi *aixadella* [eɪʃaɛ̃la] (TVM). També en inventaris aragonesos medievals es documenta *axadiella* i *exadiella*, juntament amb *axada*, *exada* i *exadeta* (Pottier, 1948-49: 151).

⁶⁵ Segons Coromines (DECat II, 641), *càvec* és format damunt *cavar*. En el DCVB es planteja també la possibilitat que procedisca d'una forma llatina *CAVĪCU.

⁶⁶ Segons el DCVB, 'espècie d'aixada que té la fulla ampla de la part posterior i estreta de la part anterior, de manera que resulta de forma trapezial o triangular, i serveix per a cavar'. Segons Gregori (1990: 31), a Benafigos es fa servir per cavar la soca de les vinyes.

⁶⁷ En el CIVAl apareix en textos valencians dels segles XIII, XIV i XV, però després s'hi produeix un buit.

cumenten des d'Antoni Canals («ligons»), si bé Coromines (*DECat*) creu trobar ja un cas de *legó* en un document de Corbins de l'any 1299. Pocs anys abans apareix en el *Llibre de la cort de justícia de Cocentaina*, l'any 1290: «1ª destrál, e I *legon*, e 1ª falç» (p. 486), i es pot documentar abundantment en els inventaris valencians del segle XIV, des de principis de la centúria. La forma amb *e*, *llegó* (i el diminutiu *llegonet*) és la que trobem en els inventaris del segle XIV consultats,⁶⁸ i la que predomina clarament en els del segle XV i primera meitat del XVI, si bé en aquests segles apareixen també alguns casos de *lligó* i del diminutiu *lligonet*.⁶⁹ Aquestes variants amb *i* deuen explicar-se per l'acció de la consonant palatal en contacte, canvi que, com diu Coromines, es produeix amb facilitat (cf. Martí 2007: 409).

A través de la informació dels inventaris, hom pot distingir diferents tipus de llegons.⁷⁰

Segons la funció, tenim el *llegó de cavar*, en general (ARV 2643, 26-III-1399), el *llegó de cavar vinyes* (27185, 23-IV-1425), el *lligó* (i el *lligonet*) de *cavar forment* (21002, 1-IV-1471; id. 20991, 25-II-1492) i el *llegonet de forment* (ARV 1081, 1395). Així mateix, per a entrecavar, documentem el *llegó* (i *llegonet*) de (o per, per a) *entrecavar*,⁷¹ i, més en concret, *d'entrecavar alfals* (27185, 23-IV-1425), *arròs* (ARV 2800, 1356), anomenat també *llegó arrosser* (20998, 30-X-1464) i *llegonet d'arròs* (ARV 4161, 3-X-1364), *d'entrecavar planters de ceba* (9532, 7-X-1439), *col* (*cols*) (ARV 2800, 1356), *dacsa* (ARV 3025, 5-II-1409), *forment* (id.), i *julivert* (24107, 20-XI-1443).

A més de cavar i entrecavar, els llegons i llegonets tenien altres usos agrícoles: el *llegonet de* (*per*, *per a*) *birbar* (26453, 7-IV-1429),⁷² o també *d'escardar forment* (11276, 1-X-1507);⁷³ *per tallar sisca*: «III legonets petits per tallar

⁶⁸ En un inventari de 1319 es llig «unum *ligonum* magnum ferri» (ARV 2627, f. 5v), on la «i» podria ser reflex de la forma llatina.

⁶⁹ Actualment en valencià es coneixen tant *llegó* com *lligó*, i fins i tot *llagó*. Per a la distribució dialectal actual, veg. l'*ALDC* (m. 755 «Altres eines de cavar amb fulla», m. 793 «L'*aixadell*»).

⁷⁰ Hi ha diferències en la definició de *llegó* (*lligó*) en els diccionaris i en els estudis dialectals. El *DCVB* defineix *lligo* o *llegó* com 'aixada gran'. *MGad* ja definia *lligó* (*llegó*) com 'especie de azada, algo mayor que la ordinaria'. En canvi, en *EscLl*, seguint la definició del *DRAE* (cast. *legón*), es diu que la forma del *lligó* «varía según las provincias», i s'afeg que «en Valencia tiene la forma de una azada, pero algo más chica». Més recentment, González i Felip (1991: 63) també defineix *lligó* com 'aixada petita', i Gongga (2000: 85) com 'una aixada més menuda'. En canvi, Barberà (1984: 107) precisa que el *lligó* és una 'eina semblant a l'aixada, però amb el ferro més ample, gairebé quadrat, i que té una dolla o canó de ferro on encaixa el mànec'. De fet, es tracta d'una definició molt semblant a la del *DCVB* per al femení *lligona* o *llegona*. Giner (2016: 377) també concorda bastant amb la definició de Barberà: *llegó* 'aixada de làmina prima, molt ampla i quasi quadrada', i afeg que té «un prolongament lleugerament encorbat on es fica el mànec». Aquesta referència es troba també en el *DNV*: *llegó* 'ferramenta constituïda per una planxa de ferro molt ampla i quasi quadrada amb un prolongament lleugerament encorbat on es fica el mànec'.

⁷¹ Els diccionaris històrics no documenten el verb *entrecavar* fins a 1564. En els inventaris consultats apareix des del segle XIV.

⁷² *Birbar*, mot del cat. occidental, del llatí *MINŪARE* (cf. *DCVB*, *DECat* I, 804a).

⁷³ Segons Coromines, *escardar* 'birbar, eixarcolar', forma acastellanada, usada en valencià, «almenys al sud». Per la seua part, el *DCVB* documenta *escardar* («escardar los blats») en el diccionari de Torra, i el considera derivat de *card*.

sisca» (22483, 23-V-1415), el *llegó de regar* (23934, 8-VII-1427) o *per a regar* (ARV 2592, 30-V-1440), el *llegó de raure* (23650, 14-VII-1450), o *per a raure l'era* (23026, 29-II-1504), que era pla; o el *llegonet de plegar fem* (23011, 23-II-1488), de *femejar* (ARV 1890, 4-IV-1421),⁷⁴ de *fematejar* (ARV 2797, 19-IX-1388)⁷⁵ o de *femater* (25368, 28-IX-1478).

Pel que fa a les indústries relacionades amb l'agricultura, trobem el *llegó per traure vinassa*: «un *legó* de tres pues de ferro *per traure vinaça*» (26451, 14-VIII-1430).

A banda de les seues aplicacions agràries, els *llegons* són usats amb altres funcions, o per part d'altres oficis. Així, els obrers de vila se servien del *llegó d'obra de vila* (23676, 14-VI-1421),⁷⁶ del *llegó d'adobar l'argila* (20087, 16-X-1521), del *llegó de fer argamassa* (22297, 9-VII-1546), del *llegó de fer morter* (ARV 3199, 15-XI-1434) i de *mesclar morter* (ARV 1905, 25-VI-1454); els picapedrers usaven *llegons per escombrar* («*asconbrar*») la *pedrera* (ARV 4174, 4-VIII-1452). També es coneixien els *llegonets d'escurar albellons* (22158, 1402).

Segons les dimensions, hom parla de *llegó gran* o *major*, de *llegó mitjancer* i de *llegó xic*, *xiquet*, *petit* o *poc*.⁷⁷ I, pel que fa als *llegonets*, trobem *llegonets xics* o *petits* i *mitjancers*, i, així mateix, pel que fa a l'ús, d'*una mà*: «uns *destrals* e un *legonet* igual de *una mà*» (11275, 20-V-1508).

Quan es fa referència al material de l'eina, es diu que és de *ferro* o *ferre*, i el mànec de *fusta* o *fust*, ex. «un *legonet* d'entrecavar de ferro ab [s]os *mànechs de fust*» (16837, 12-III-1444).

A més dels *mànecs*, altres mots referits a les parts dels *llegons* o *llegonets* són la *dolla* (probablement, del germànic *DŪLJA), la *coa* (llatí veg. CŌDA) i la *llengua*: «hun *legonet* nou, sense *doylla*» (17868, 15-IV-1482), «un *legó* sens *coa*» (22163, 14-IV-1407), «hun *leguó* ab la una *llengua* trencada» (20708, 12-I-1440).⁷⁸ Així mateix, la *pala de llegó*, per referència a la làmina metàl·lica

⁷⁴ Coromines (DECat, III, 945a) registra *femejar*, derivat de *fem*, en cat. nord-occidental i en valencià, i el documenta en el *Liber elegantiarum* de Joan Esteve. En els inventaris valencians del segle XV, a més dels *llegonets de femejar*, s'esmenten les *sàrries per a femejar* (ARV 1528, 14-VII-1446), i també un «rocí de pèl negre chiquet per a *femegar*» (23000, 2-I-1477). El verb *femejar* es documenta ja en el *Manual de Consells* de València, a la primera meitat del segle XIV (CICA).

⁷⁵ El verb *fematejar* no és registrat en els diccionaris històrics ni normatius, que només recullen *femar* i *femejar*. Només el DAg (IV, 33) registra la variant *femetejar*, sense documentació, d'on la pren el DCVB. Trobem *fematejar* en textos valencians dels segles XVII i XVIII, exs. «que qual-sevol puga lliberament *fematejar* per la present vila y sos arravals» (a. 1611) (Lairón 2001: 209), «que qual-sevol persona (...) puga pasar ab les bèsties que carretgaran, vermbaran o *femategaran* per heretat de altri» (CIVAL, *Llibre d'establiments de Catí*), «lo fer cuchs, com lo llaurar, l *fematejar*, segar erva» (Carles Ros, *La anyada de seda*).

⁷⁶ Aquest és l'únic ús de *llegó* actualment a Santa Pola: «aixada gran que utilitzen els paletes» (Mas 2024: 240).

⁷⁷ D'aquests quatre adjectius (*xic*, *xiquet*, *petit* i *poc*), el més habitual en els inventaris del segle XV és el primer.

⁷⁸ Encara que *llengua* (del llatí LINGŪA) s'aplica figuradament a diverses peces i instruments, la referència a la llengua del llegó no es registra en els diccionaris històrics.

d'aquesta ferramenta: «una leguona vella e una *palaça dolenta de leguó*» (1109, 22-IV-1429), «una *pala de legó* e una destral» (20996, 20-III-1468).

Resulta prou corrent trobar, des de les primeres dècades del segle XV, *llegons de gangalla* o *gangalles*, *ab gangalla* o *gangalles*, *gangalluts* o *gangallats*,⁷⁹ exs. «un legó gran *ab gangalles*» (ARV 2241, 22-VIII-1418), «hun legó *ab dues gangalles*» (20901, 9-X-1451), «hun legó *ab gangalla* trencat a la dolla» (1241, 19-III-1453), «hun legó *de gangalles* ab la huna *gangalla* trencada» (23009, 3-V-1487), «dos *legons de gangalla*» (ARV 3105, 14-VI-1501), «cinch legons, tres yguals y un *gangallat*» (16014, 7-II-1538).

Podien usar-se per a cavar i per a entrecavar: «hun legó *ab gangalles* de cavar» (25756, 8-V-1458), «dos *legonets* chichs per a entrecavar *de gangalles*» (ARV 2994, 15-III-1491). Poden ser llegons grans o llegonets: «un legó *ab gangalles* gran» (ARV 3211, 8-III-1437), «dos legonets *ab gangalletes* per a entrecavar» (23010, 6-IX-1489).

També les llegones poden tenir gangalles, ex. «cinch *legones* noves *gangaludes*» (ARV 574, 28-VIII-1439), «dues *legones ab gangalles*» (25750, 17-II-1445), «dos *legones ab gangalla*» (25752, 21-VIII-1448), «un-altra *legona sotil de dos gangalles*» (22999, 5-XI-1475), i estar *desgangallades*: «una altra legona *desguanguallada*» (22861, 17-IV-1458).⁸⁰

El DCVB registra *gangalla* 'tall vertical d'una eina de paleta o de pagès' a València, sense documentació, i 'peça de ferro que es posa a manera de tascó dins l'ull d'una aixada, fesset, martell o altres eines de mànec, per subjectar fortament aquest amb el ferro de l'eina' (Ribera d'Ebre, Maestrat, Mallorca),⁸¹ que documenta per primera vegada en la *Brama dels llauradors*. El DAG (IV, 126) ja documentava la veu *gangalla* en aquest text, i la definia com 'la part tallant de les eines de paleta i pagès'.⁸² També *EscLl* i *MGad* defineixen *gangalla* com un element tallant de l'eina, en aquest cas d'una *piqueta* ('parte de la piqueta que tiene el corte como el del hacha').⁸³ En canvi, Coromines (*DECat* IV, 335) no reconeix aquest sentit de *gangalla*, i creu que «es tracta com sempre del tascó de ferro posat per calçar una eina de tall, i no pas del tallant mateix».⁸⁴

⁷⁹ Els adjectius *gangallut* i *gangallat* no es registren en els diccionaris històrics ni normatius. També documentem un *martell gangallut* (22861, 17-IV-1458).

⁸⁰ Mot no registrat en els diccionaris històrics, derivat de *gangalla* o de *gangallat* amb el prefix privatiu *des*.

⁸¹ Amb una definició similar en Verge (2008: 113).

⁸² També Miquel i Planas defineix la veu *gangalla* de la *Brama* com 'tallant en forma de destral'.

⁸³ *MGad* afeg el sentit familiar de 'moneda de cobre muy gastada, que se tomaba antes por un ochavo'. Sanelo recollia *llegó de gangalla* «en 1400 y tantos» (Gulsoy 1964: 151), per tant, com una forma antiga.

⁸⁴ Coromines (*DECat* IV, 334) considera *gangalla* un mot d'origen incert i el relaciona amb grups de mots de diverses llengües.

Encara que no el registren el *DCECH* ni el *DECat*, *gangalla* es coneix també en terres aragoneses, on, entre altres sentits,⁸⁵ designa un element tallant de l'aixada, la 'parte opuesta a la punta de la azada, con borde cortante, para eliminar arbustos o hierbas gruesas' (Calamocha) (De Jaime 1991: 272).⁸⁶

En *Les estil·lades y amoroses lletres trameses per Bertomeu Sirlot* (s. XVI) es documenta la *gangalla del llegó*, de la qual pretén valdre's el protagonista per colpejar el seu rival en la renyonada (Romeu, 1994: 214). El sentit de *gangalla* en aquest cas sembla ajustar-se més a un element de tall del llegó que no a un tascó per subjectar el mànec al ferro, que, si està ben col·locat, no té per què sobreeixir de l'eina, ni ser usat a mode d'arma. Així mateix, en l'inventari dels béns del llaurador en Pere Carreres apareix «un legó de *pues o gangalles*» (13883, 2-III-1504), on sembla que les analogies entre aquestes dues varietats de llegó feien dubtar l'escrivà. Per tant, en aquest cas les *gangalles* no fan referència a un tascó del llegó, sinó, com les *pues*, a un tipus de tall.

Així, doncs, sembla que en valencià, com encara ara en alguns punts aragonesos, la *gangalla* podia fer referència a un tipus de tall en algunes eines, almenys en el llegó i la llegona, i designar una varietat d'eina.⁸⁷

Algunes vegades es documenten les variants formals *ganguellut*, *uda*, *ganguella* i fins i tot *ganguells*, no registrades en els diccionaris històrics, que deuen estar afavorides per la consonant palatal en contacte: «hun legó de *gangells*» (ARV 3079, 29-VI-1513),⁸⁸ «dos legons de *ganguelles*» (id.), «huna legoneta *gangueluda*» (ARV 818, 16-XI-1472).⁸⁹

També hi havia *llegons de ganxos*: «un legó de *ganchos* de ferre» (10931, 7-VIII-1483), *de pues o ab pues*: «dos legons, la un ab *pua* l'altre igual» (23413, 29-III-1456), «hun legó de *pues* de cavar» (28873, 6-II-1513), «hun legó de cavar de dos *pues*» (13821, 20-III-1517).

⁸⁵ *Gangalla* 'cosa fallida' (Tarazona), 'herradura rota' (Tarazona), 'pedazo desgastado de herradura' (Casp), 'cualquiera de los ángulos de la pala de la azada' (Casp) (Moneva 2004: 256-257).

⁸⁶ Igualment, a Torrelapaja (Comunitat de Calatayud) per a fer llenya s'usa «una *azada gangalla*, que es un hacha por uno de sus extremos y una azada estrecha por el otro» (<https://copyrural.com/torrelapaja/> cuando-y-como-hacer-lena-en-torrelapaja/), i a La Manchuela, la *gangalla* és un «tipo de azada especial para hacer hoyos y cortar rayales. Por delante tiene forma de media luna y por la parte posterior de pico plano» (<https://www.elbienhablao.es>).

⁸⁷ Cf. *galló*, que al Pallars i Ribagorça s'aplica «al tallant de certes eines» (*DECat* IV, 288), i dona lloc a l'*aixada* (o *eixada*) de (en) *galló*, registrada a la Llitera («magall, eina utilitzada pels pagesos amb punta en un dels extrems de la cabota i tall horitzontal a l'altre», Giralt 2000: 84) i a Gandesa («la que per un cap té forma d'aixada ordinària i per l'altre té punta», *DCVB*). Segons Giralt (2000), seguint el *DCECH* (III, 22), seria un derivat diminutiu de *gall* 'grill de taronja, de ceba, etc.; divisió o punta de les forques', del ll. veg. **GALLEUS*).

⁸⁸ S'hi podria pensar en una errada per **ganguelles*, però no és l'única vegada que es documenta una variant masculina *gangall*: «dos legons de *gangalls* e huns *ganchos*» (24284, 23-VI-1490), «dos legons de *gangalls* e hun igual» (24291, 17-IV-1497).

⁸⁹ En l'encant dels mateixos béns, «*gangeluda*» (26-XI-1472).

Els llegons i les llegones sovint són qualificats d'*eguals*,⁹⁰ amb el sentit de 'llis, uniforme, sense variació',⁹¹ exs. «hun legonet *equal* sotil» (26944, 16-I-1456), «una legona *equal*» (ARV 4174, 4-VIII-1452),⁹² i a diferència dels que tenen alguna variació en la seua conformació habitual, com la presència de gangalles o de pues, exs. «fon atrobat tres legons de pua, e hun legó *equal*» (ARV 10221, 30-IV-1538), «un legó *equal* e un altre ab gangalles» (9529, 9-IX-1434), «dos legons grans, dos ab guangualles, l'altre *equal*» (26634, 10-I-1484).⁹³

Atenent la forma, s'esmenten, així mateix, els *llegons plans*: «dos *llegons plans*, la hu gran e l'altre xich» (21864, IX-1451), per oposició també als de *gangalles* o *gangalluts*: «dos legons, la hu ab gangalles, l'altre *pla*» (26639, 6-IV-1491), «dos *llegons plans* e dos *gangalluts*» (18571, 25-XI-1491), i els *llegons amples*: «hun legó *ample*» (28873, 6-II-1513).

Segons l'origen o procedència, es documenten «hun *legonet morisch*» (ACCV, 23279, 22-XI-1443) i «hun *legonet de moro*» (ARV 1625, 8-XI-1538). També eren coneguts els llegons (*de*) *talla d'Alboraya*: «quatre legons, entre los quals n'i ha hu *de talla d'Alboraya*» (25350, 29-I-1466), «dos legons, un gangalut e altre *talla de Alboraya*» (ARV 817, 14-XII-1471).

Per últim, segons l'estat de conservació trobem *llegons nous*, *quasi nous*, *sancers*, *sotils*, *dolents*, *roms* («hun legonet rom d'arroç» ARV 2797, 19-IX-1388), *trencats*, *vells*, *mig usats*, *molt usats*, *despuntats* («un legó despuntat» 9532, 7-X-1439), *escapolats* (ARV 1097, 8-VII-1450), *esbroquellats*, *esportellats* i *esquimats*. Parem atenció especialment als quatre darrers mots.

En els inventaris valencians del segle XV també es documenten altres ferramentes escapolades, com aixades, aixadons i pales: «onze pales *scapolades*» (ARV 574, 28-VIII-1439), «dues exades *scapolades*» (ARV 1097, 8-VII-1450), «hun exadon *scapolat* nou» (20442, 10-V-1487). Mot no registrat en el DCVB. En el DECat (II, 535a) sí que es registra *escapolar*, com a derivat de *capolar* (del llatí vulgar *CAPPULARE 'tallar menudament'), i s'hi documenta l'any 1765 en el capbreu de Castellarnau: «ferro *escapolat* o llis», en rossellonés *escapolar* 'couper le sommet d'une plante'. Coromines (DECat) el relaciona amb un altre derivat de *capolar*, també amb el prefix de supressió o separació *es-*, el subst. *escapoló* o *escopoló* (de roba). En el DCVB *escapoló* 'tros extrem d'una peça de roba, de paper, etc.', documentat des de principis del segle XIV, i registrat en cat. or. i nord-occ. Aquest mot, però, també es coneixia en valencià, exs. «quatre *scapolons* de stamenya» (1415, 29-X-1403), «VIII troços o tovalloletes de lli a manera de *scapolons*» (ARV 4376, 3-VIII-1431), «setze *scapolons* de tot seda de diverses colors» (ARV 497, 18-II-1463).

⁹⁰ Al segle XVI també es troba la variant *igual*, que ha acabat imposant-se: «una llegona *igual*» (ARV 665, 25-I-1523).

⁹¹ En el DCVB *igual* 'llis, uniforme; que no té diversitat en les seves parts', documentat en l'*Spill* de Jaume Roig, referit a un llit.

⁹² Un llegó sense mànec també es considera *equal*: «altre legó *equal* sens mànec» (25327, 24-X-1448).

⁹³ També les aixades poden rebre aquesta qualificació, exs. «una exada *equal*» (25318, 15-I-1437), «una exada ampla *equal*» (25331, 12-I-1447).

El verb *esbroquellar* derivat de *broc* (del llatí *BRŌCCUS*), amb el prefix privatiu *es-*, es registra en el *DCVB*, amb el sentit d' 'esmorrellar; trencar la vora d'un objecte, especialment de vidre o de terrissa' (Tortosa, Vinaròs), doc. en un document de 1458 procedent de l'Arxiu parroquial de Santa Coloma de Queralt, i 'trencar el broc' (Empordà, Barcelona, Camp de Tarragona, Tortosa, Maestrat), documentat en 1642. No s'hi recull, doncs, en valencià, fora del Maestrat. D'altra banda, no es registra en el *DECat*. Tanmateix, és prou habitual en els inventaris valencians del segle XV, sobretot referit a objectes de terrissa o de vidre, exs. «V talladors de terra *esbroquellats*» (25917, 24-II-1402), «XIII entre *tarraços* e *pots* de terra xichs *esbroquellats*» (25027, 12-XII-1404), «dos cànters *sbroquellats*» (26690, 24-III-1408), «*Porrons*, hun *esbroquellat* e altre sancer» (20711, 9-I-1443), «dos *plats* grans *esbroquellats* de Màlica» (23435, 16-I-1443), «hun *saler* de vidre *sbroquellat*» (22999, 5-XI-1475). Però també es documenta referit a un llegó: «hun legó *sbroquellat*» (ARV 440, 21-I-1477). D'altra banda, en un inventari del segle XIV es troba, amb un sentit similar, el verb *esbroquerar*, no registrat en els diccionaris: «un librell ab scudelles de terra *esbroquerades*» (1443, 7-III-1381)

Els diccionaris històrics no documenten el verb *esportellar* 'trencar la vora d'un recipient o altre objecte' (derivat de *portell*) fins al Rector de Vallfogona (*DAG* III, 308; *DCVB*).⁹⁴ En els inventaris valencians el localitzem des del segle XIV, aplicat a ferramentes: «un legó *esportellat*» (58, 13-III-1378), «una destrall gran *sportellada*» (1359, 1-XII-1400), «hun dall vell *sportellat*» (ARV 1109, 16-I-1469), «huna serra d'empeltar vella *sportellada*» (ARV 1245, 15-VI-1546), i a atuells i utensilis domèstics: «la cullera *sportellada*» (ARV 2354, 28-VIII-1375), «dos greals, I gran, *esportellat*, e altre chich» (18293, 1-I-1398), «tres cànters de terra *sportellats*» (23662, 12-VII-1465), «una poqua obra de terra vella, axí scudelles, plats com olletes, cassolates, çaffetes grogues e talladorets, la major part *sportellada*» (11294, 21-XI-1530). Menys usual, però igualment antiga, és la variant *desportellat*, *ada*, que el *DCVB* localitza en valencià, sense documentació: «II destralls v[el]les, e les dos *desportelladesv*» (ARV 2777, 1342).

Quant al verb *esquimar*, llegim: «un altre *legonet* de arroç *squimat*» (6416, 20-XI-1410) i «dos *legons* molt *squimats*» (23199, 4-VII-1431). També es troba, des de principis del segle XV, aplicat a altres eines i utensilis: «dos martells *esquimats*» (22163, 16-III-1407), «una entauladora ben *squimada*» (25043, 25-VII-1441), «quatre *axos* de fusta *squimats*» (ARV 4174, 4-VIII-1452), «uns *ganchos* molt vells y *squimats*» (ARV 1245, 15-VI-1546), i a atuells i objectes domèstics: «dues *culleretes* d'argent, la una *squimada* e l'altra nova» (20901, 9-VI-1451), «hun parell de cànters de coure bonyats, chichs e *esquimats*» (23011, 21-XI-1488), «Ítem, tres canalobres de llautó. Ítem, huna gotereta d'estany. Ítem, huna caldereta de Tots Sants. Tot *esquimat* e molt sotil» (id.), a draps i teixits: «unes tovalles *squimades*» (27205, 20-II-1436), «un drap de paret blau sotil e *esquimat*» (ARV 9927, 26-III-1444), «huna chia de drap negre ja *esqui-*

⁹⁴ En el *CIVAL* es recull per primera vegada en el *Llibre d'establiments de la vila de Xert* (1689), referit a les séquies.

mada e molt sotil» (23011, 21-XI-1488), «hun brial de cotonina verguat e molt *esquimat*» (id.).⁹⁵

Derivat de *llegó* (*lligó*), hi ha el femení *llegona* (*lligona*),⁹⁶ que els diccionaris històrics no documenten fins l'*Spill* de Jaume Roig, però que ja trobem en els inventaris valencians des del segle XIV, ex. «I^a *legona*» (ARV 1527, 14-III-1355). Segons la funció, documentem la *llegona de* (*per a*) *cavar* (ARV 2797, 19-IX-1388), la *llegona de cavar vinyes* (11434, 7-I-1467) o *per a cavar les vinyes* (ARV 3065, 16-IX-1490),⁹⁷ la *llegoneta de cavar arròs* (23830, 9-II-1466) i la *llegona ampla per a cavar màrgens* (23008, 18-I-1484). Sovint s'utilitza per a entrecavar: *llegona d'entrecavar* (ARV 2591, 14-VIII-1439), *llegona d'entrecavar forment* (20933, 26-VI-1492), *llegoneta d'entrecavar arròs* (2043, 25-VII-1441) o *llegoneta d'arròs* (23837, 26-VII-1467), *llegoneta d'entrecavar dacsa* (25755, 11-I-1454) o *adacsa* (ARV 868, 5-III-1437), *llegona d'entrecavar blats* (11420, 17-XII-1445), xica, *llegona d'entrecavar panís* (ARV 117, 4-I-1528), xica, *llegoneta per a entrecavar hortalissa* (26944, 16-I-1456), *llegoneta d'entrecavar lletuga* (19130, 14-III-1488). A més de les funcions de cavar i entrecavar, documentem *legones de regar* (23004, 1-XII-1480) o *llegonetes per a regar* (25752, 21-VIII-1448) i *de femejar* (18319, 27-V-1521).

Tenint en compte les dades extretes dels inventaris consultats, tant el *llegó* com la *llegona* es podien usar per a *cavar*, per a *entrecavar*, per a *femejar* i per a *regar*. A més d'això, hem vist en el cas del *llegó* (*lligó*) altres usos que no hem pogut documentar amb la *llegona* (*lligona*).⁹⁸

Segons la forma, trobem una *llegona ampla* (20875, 5-X-1434) i *llegones de punta* (ARV 609, 25-II-1506); segons la procedència, «tres *legones talla d'Alboraya*» (25752, 21-VIII-1448). Segons la grandària, hi ha *llegones grans* (1415, 29-X-1403), *llegones grans de cavar* (ARV 2413, 22-VI-1412), *llegones*

⁹⁵ El DCVB i el DECat (III, 701a) consideren *esquimar* o *esquimar-se* un verb propi del valencià, que documenten en Jaume Roig i en els textos del *Cançonar satíric valencià*. Colón (2003: 264-265, 2014: 124) n'afegeix testimonis de 1473 i de 1492. Quant a l'origen del mot, en el DCVB es considera pres del cast. *esquilmar*, mentre que Coromines (DECat) esmenta la possibilitat d'un mossarabisme. Per la seua part, Colón (2014: 124) opina que «ni una ni altra opció semblen gaire encertades» i prefereix parlar d'un origen incert. Siga com siga, cal tenir en compte que en castellà es coneix ja des del segle XIII, en les formes *esquilmar* (1207) i *esquimar* (1214) (DCECH II, 759b).

⁹⁶ Com en el cas de *llegó* – *lligó*, la forma més habitual en els inventaris consultats és la primera. Com *llegó*, mot valencià i tortosí (DCVB); *ligona* és també aragonés (Pottier 1948-49: 170).

⁹⁷ Entre les *llegones de cavar vinyes*, sembla que hi havia diferències: «cinch *legones*, cascuna de sa manera, per cavar vinyes» (11431, 16-VIII-1458, im. 147).

⁹⁸ En el DCVB es distingeix entre el *lligó* o *llegó* 'aixada petita' i la *lligona* o *llegona* 'aixada de ferro molt ample, gairebé quadrat, que té una dolla o canó de ferro on encaixa el mànec'. Així mateix, en el DNV es diferencia el *llegó* (o *lligó*) de la *llegona* (o *lligona*) per la major grandària d'aquesta («*llegó* gran, que s'usa especialment per a birbar els horts»). Una distinció en termes similars estableix Barberà (1984: 105) a la Ribera Baixa. Igualment, Giner (2016: 377), a la Safor, diferencia la *llegona* del *llegó* perquè la primera té «el mànec més llarg i la fulla rectangular, més ampla que llarga». En canvi, Palanca (1991: 35) pràcticament considera *lligona* i *llegó* sinònims, usats, això sí, en localitats diferents.

mitjanceres (23833, 18-II-1470), *llegones xiques* (ARV 4174, 4-VIII-1452) i *llegones xiques d'entrecavar* (ARV 2591, 14-VIII-1439).

Quant a l'estat, destaquem la presència d'una *llegoneta roma* (11421, 28-XII-1451), d'una *llegona rasa* (27203, 12-X-1449), i d'una *llegona desmanegada* (26630, 6-VIII-1480), és a dir, desproveïda de mànec.⁹⁹

Per últim, quan hom fa referència al material, s'esmenta el ferro, com en els llegons: «hun legó e una legona de ferro» (ARV 1624, 1-II-1537).

El mot *corbella*¹⁰⁰ és valencià i tortosí; a Mallorca denomina la 'dalla', i en alguna comarca catalana s'usa «per a certs falçots» (cf. *DCVB*, *DECat* II, 924-925, *PALDC* m. 526 «La falç»). Encara que els diccionaris històrics (*DAG* II, 276, *DECat*) no el documenten fins al *Liber elegantiarum* de Joan Esteve (1472), el mot era ja conegut en valencià a la primera meitat del segle XIV: «II corbelles de segar» (ARV 10408, 1326), «Ia fals o corbella de segar forment» (ARV 10408, 1326).

En els inventaris valencians, segons la seua funció, a més de la *corbella de segar forment* o *corbella formentera* (1636, 18-I-1537),¹⁰¹ documentem les següents varietats de corbella: d'*alfals* o *alfàs*: «una corbella per a segar alfals» (20906, 17-VIII-1462), «tres corbelles, dos de alfaç e una de forment» (26812, 6-II-1469), diferenciades de les *corbelles llargues*: «cinch corbelles, tres de segar alfals e dos largues» (23009, 29-VII-1487); *corbella de segar blat* (17883, 29-VIII-1508), *de segar herba* (17862, 30-XI-1472),¹⁰² *de segar canem*: «huyt corbelles usades entre les de segar erba e les de segar canem» (16014, 7-II-1538), *de fer braçals* (id.) i d'*esbardissar*: «una corbella d'esbardiçar ab son mànec» (ARV 2643, 26-III-1399), «una corbellaça d'esbardiçar» (ARV 2591, 14-VIII-1439), així com la *corbella canemera* i la *corbella terrera*: «dos corbelles velles, la una terrera e l'altra canemera» (ARV 1245, 30-XII-1546).¹⁰³ A més, segons les característiques formals, es troben *corbelles llargues* o *llongues*, *xiques* i *voltades*: «una corbella larga de segar» (11422, 23-III-1439), «dos corbelles, una largua e dos voltades» (ARV 2973, 8-V-1468), «cinch corbelles, dos largues e tres chiques» (ARV 817, 14-XII-1471), «dos corbelles vol-

⁹⁹ Els diccionaris històrics no documenten *desmanegar* fins el *Thesaurus puerilis* de Pou (*DECat* V, 325a).

¹⁰⁰ Derivat de *corb* (llatí *cŭrvus*) (*DECat* II, 923, DE), o, segons el *DCVB*, del llatí *cŭrvĕlla*, diminutiu de *cŭrva*. Veny (*PALDC*) pensa en una possible importació aragonesa de data primerenca.

¹⁰¹ Se'n documenten de *llargues* i d'*estretes*: «tres corbelles, la una de seguar forment, streta» (22861, 1458), «tres corbelles largues de seguar forment» (23023, 15-V-1500).

¹⁰² Diferenciada d'una *corbella llarga*: «dos corbelles, la una larga e l'altra de segar erba» (23833, 18-II-1470), «una corbella per seguar erba e una altra largua» (15749, 9-I-1492). La corbella de segar herba era més curta que la de segar forment: «dos corbelles de seguar erba sotils e altra largua de seguar forment» (23022, 1495).

¹⁰³ Igualment, en una carta de 1336 dels jurats de València als de Lliria els demanen que els restitueixen les «IIII corbelles» que els penyoraren «per segar o tallar lentiscle e baladre» en el terme de Lliria (*CICA*: Epistolari Ib, c. 20, l. 7, 14).

tades per a seguar erba» (23023, 15-V-1500), «tres corbelles longues» (10925, 22-VIII-1476).¹⁰⁴

Per a dentar la corbella, s'usava el *dentador de corbelles* (6418, 4-III-1415), mot que el *DCVB* registra només a Mallorca, sense documentació.

Menys habitual és el derivat *corbelló*, que trobem en un parell de relacions de béns de llauradors del segle XV, juntament amb les corbelles: «Ítem, VIII corbelles (...) VIII [d.]. Ítem, tres *corbellons* e hun plat (...) VIII [d.]» (24541, 17-II-1437), «tres corbelles largues, tres voltades e dos *corbellons*» (24276, 20-X-1481).¹⁰⁵

El *dall*, mot d'origen incert, segurament preromà, pot designar bé un tipus d'arma o bé una eina amb usos agrícoles (veg. *DCVB*, *DECat* III, 12-15).¹⁰⁶ Amb el segon valor, els diccionaris històrics no el registren en valencià. Amb tot, els inventaris valencians dels segles XIV i XV mostren que hi era ben conegut.¹⁰⁷

Tal com apareix en aquests documents, el *dall* constava d'una *fulla*, d'una *dolla* i d'un *màneg*: «Ítem, hun *dall*. Ítem, una *fulla de dall*» (ARV 2432, 13-X-1435), «un *ferro de dall* tot rovellat» (26451, 14-VIII-1430), «hun *dall* trencat ab la *dolla* sancera» (23023, 15-V-1500). De vegades, trobem que el *màneg* estava trencat o mancava: «hun *dall sens mànech*» (ARV 2797, 19-IX-1388), «hun *dayl ab lo mànech trencat*» (14472, 22-IX-1427).

El tipus de *dall* que es repeteix més en els inventaris valencians dels segles XIV i XV és el d'*esbardissar* (ARV 3201, 13-XII-1398) o *per* (*per a*) *esbardissar* («esbardiçar») (ARV 2643, 26-III-1399; 26451, 14-VIII-1430).

En el *DAG* (III, 234) el verb *esbardissar* es documenta en unes ordinacions de Vic de 1603. En el *DCVB* i en el *DECat* (I, 646-647) *esbardissar* 'arrancar, tallar les bardisses' es registra sense documentació, en el *DCVB* al Vallés i en el *DECat* al Prat de Llobregat (*esbardissar els marges*). Comprovem, però, que era ben conegut en valencià als segles XIV i XV, i encara al XVII, com es pot llegir en algunes cartes de poblament: «sens tenir obligació de escurar y *esbardisar* ni netejar les dites sèquies», «y aquella [la bassa] en totstemps netejar-la y *esbardizar-la*» (1611, *CIVAL*).¹⁰⁸

¹⁰⁴ Per als tipus de corbelles, veg. el *DCVB* i Palanca (1991: 134-137), els quals no es refereixen a la *corbella de fer braços*.

¹⁰⁵ Els diccionaris històrics registren *corbelló* 'instrument corbat; garfi' (segle XV) (*DAG* II, 276, *DCVB*, *DECat* II, 925).

¹⁰⁶ En el *DNV* s'identifica amb el *corbellot* o amb el *falcó*.

¹⁰⁷ El documentem per primera vegada l'any 1319 entre els béns del ciutadà de València Pere Guitard: «unum *dayl ferri*» (ARV 2627, f. 5v).

¹⁰⁸ Coromines (*DECat*) en un primer moment situa *esbardissar* entre els derivats de *bardissa*, derivat de *barda*, però, tenint en compte el vincle de *bardissa* amb *esbarzer* i amb *barça*, el relaciona amb el verb *esbarzissar* 'netejar de bardisses o tallar-les', documentat en dos textos vigatans de 1490 i 1495, i, de fet, afirma «que una dissimilació d'*esbarzissar* en *esbardissar* era quasi inevitable». Per tant, no acaba de restar clar en el *DECat* si, finalment, hom considera *esbardissar* derivat de *bardissa* o resultat de la dissimilació d'*esbarzissar*. Potser, en el plantejament d'aquesta

En relació amb la neteja d'esbarzers i romagueres, també es documenta un *dall per a esbarzerar* (26560, 23-X-1447), un *dall de barser* («barçer») (23933, 8-II-1421), un *dall de tallar barzés* (20998, 30-X-1464),¹⁰⁹ i un *dall de tallar romagueres* (24291, 23-X-1497). Coromines (*DECat*, III, 436) assenyala la relació de *barda* (i el seu derivat *bardissa*) amb *esbarzer*, *barzer* (*barser*) i *barça*, així com amb l'occità *barta* 'bardissa', mots d'origen incert, segurament preromà.

També documentem un *dall d'esdallar*: «hun *dall de sdallar*, fet a manera de corbella» (11422, 12-VIII-1439). Els diccionaris històrics registren el verb *dallar* 'segar amb dalla', que el *DECat* (III, 12-13) documenta ja al segle XIV, però no *esdallar*.¹¹⁰ Així mateix, trobem «dos *dals d'esdellar*» (ARV 2587, 19-V-1431). Deu tractar-se d'una variant formal de l'anterior, amb palatalització de la *a* en contacte amb la consonant palatal (cf. *esquellola* per *escallola*, *esllenguit* per *esllanguit*, veg. Martines, 2000: 48).¹¹¹

A més a més, es troben un *dall de dallar brossa* (26064, 28-VIII-1483), un *dall* («dayll») *de fer braçals* (17868, 15-IV-1482) i un *dall de fer séquies* («cequies») (11421, 28-XII-1451).

Juntament amb aquells dalls, que funcionaven com a eines, hi havia *dalls d'armes*: «Ítem, un *dall d'armes* quasi nou. Ítem, un altre *dall d'armes* vell» (22150, 31-X-1422).

El *dall* i la *corbella* són ferramentes diferents, però amb analogies. Això fa que de vegades l'escrivà pugui dubtar a l'hora de qualificar una eina concreta com a *dall* o com a *corbella*: «hun *dall o corbella* ab son mànech» (23011, 24-II-1488), o que hi hagués dalls *a forma o a manera de corbella*: «un *dall a forma de corbella*, sotil» (ARV 2239, 10-I-1452), «dos *dalls a manera de corbelles*, la hu ab punta» (21872, 22-VI-1463). Així mateix, es documenten les locucions nominals *corbella dall* i *dall corbella*, no registrades en els diccionaris històrics: «en lo celler de la entrada una *corbella dayll*» (ARV 2643, 26-III-1399), «un *dal corbella*» (22163, 26-IV-1407), i també *dall de corbella*: «una exada streta e hun *dall de corbella* ab son mànech» (11424, 28-II-1461).

L'operació d'esbardissar també es podia fer amb una *espasa* o *espà* (del llatí *SPATHA*), coneguda com *espasa* (*espà*) *de* (o *per*, *per a*) *esbardissar*, ex. «una *spasa d'esbardiçar* ab sa baina» (ARV 2647, 30-IV-1406), «una *spà vella d'es-*

dissimilació pesava la major antiguitat atribuïda a *esbarzissar*. Ara, però, sabem que *esbardissar* és també antic, i, de fet, es documenta abans que *esbarzissar*. Per tant, una derivació directa de *bardissa* sembla ben possible.

¹⁰⁹ Sense descartar una possible lectura *barzes*. Coromines (*DECat* III, 436-437) considera *barça* 'esbarzer' com a propi del cat. nord-occidental, però cal dir que també es documenta en Arnau de Vilanova i en sant Vicent Ferrer (cf. Colomina 2021: 105); també es coneix en aragonès. Amb tot, en el cas que ara ens ocupa ens inclinem més per *barzés*, tenint en compte també que aquest notari, Pere Caldés, escriu diverses vegades *-és* per *-ers* (*migancés*, *travessés*, *broqués*, etc.).

¹¹⁰ El verb *esdallar* es troba també en els llibres de Consells de la vila de Castelló, entre 1392 i 1416 (*CIVAL*).

¹¹¹ En l'inventari dels béns del ciutadà barceloní Pere Girgós (1389) es documenta també «un *dall de ferre*, apta per a *esdellar* romegueres» (Roca 1928: 309).

bardiçar» (ARV 499, 11-III-1468) o, simplement *mitja espasa*: «un coltellaç o miga spasa per a esbardiçar» (1415, 29-X-1403), o un *tros d'espasa*, per a la mateixa funció: «un troç d'espasa per esbardiçar (...), VI [ds.]» (6332, 29-VI-1429). L'espasa, per tant, no s'entenia únicament com una arma, ja que també podia ser usada com un estri agrícola.

Així mateix, es documenta una, i mitja, *espasa de fer braçals*, i una *espasassa per a esporgar arbres*: «una espasa de fer braçals» (17867, 30-I-1476), «miga espasa de fer braçals» (17868, 15-IV-1482); «una spasaça per a sporgar arbres» (11932, 4-IX-1428).¹¹²

Hom podia esbardissar també amb un *coltell* (del llatí *CULTĒLLU*), el *coltell* (o *coltellàs*) d'esbardissar o *coltell esbardissador*: «hun coltellaç d'esbardiçar» (1359, 1-XII-1400), «hun coltell sbardiçador» (ARV 421, 28-VI-1429), i amb un *basalart*: «un basalard d'esbardiçar» (27175, 14-V-1418). Així mateix, es documenta un *esbardissador*,¹¹³ substantivat, diferenciat de l'espasa d'esbardissar: «Ítem, hun sbardiçador vell. (...) Ítem, una spasa d'esbardiçar sens pom» (ARV 2426, 19-VIII-1429)

No és aquesta l'única tasca agrícola en la qual podia usar-se el coltell; també podia fer-se servir per a empeltar, per a esporgar i, en general, per a fer feina a l'hort: «un coltell de empeltar» (22153, 26-IX-1425), «dos coltellaçols (sic) de sporgar vells e rovellats» (26451, 14-VIII-1430), «un falçó eo coltell de fer faena en los orts» (16005, 8-IV-1530).

Altres ferramentes amb les quals hom podia esporgar eren el *marrassà* i el *podó*: «hun marrasà d'esporgar» (ARV 606, 10-IX-1503), «un podó per asporgar arbres» (25048, 17-X-1450).¹¹⁴

La *falç* (del llatí *FALCE*) s'usava per a segar (forment, blat, alfals, herba), exs. «una fals de fferre» (ARV 2205, 1329), «una falç de segar» (ARV 2354, 11-X-1375). Es distingien diferents tipus de falçs, segons a quina sega es destinaven: «dues falces de segar alfalç e una larga de segar blat» (23279, 22-XI-1443), «quatre falç de segar, una per a segar erba e tres per a segar forment» (23650, 14-VII-1450), «dues falces, una voltada e altra larga de segar erba» (20991, 25-II-1492). En diversos inventaris valencians la *falç* es troba diferenciada de la *corbella*,¹¹⁵ exs. «tres corbelles e tres falç de seguar» (23940, 4-III-1450),

¹¹² En un inventari mallorquí de 1439 «hun spaset per sporgar» (Barceló 1994: 111).

¹¹³ Mot derivat d'*esbardissar*, no registrat en els diccionaris històrics.

¹¹⁴ Aquest darrer, sense documentació en el *DCVB* ni en el *DECat* (VI 631b), s'hi considera un castellanisme. En castellà *podón* es documenta ja al segle XIV (*CDH*). En els inventaris valencians dels segles XIV i XV la forma habitual és *podadora*, però apareix ja algun cas de *podó* des de la primera meitat del XV: «una falç e un podó» (ARV 1920, 21-I-1435).

¹¹⁵ Partint de l'oposició entre *fauç*, forma gironina, i *corbella* del *Thesaurus puerilis* (1575) d'Onofre Pou, Coromines (*DECat* III, 853) pensava que el valencià de l'Horta usa «i deu haver usat sempre, *corbella*», i no *falç* (*fauç*). Tanmateix, els inventaris valencians dels segles XIV i XV mostren que la *falç*, diferenciada de *corbella*, era ben coneguda en el valencià central de l'època (incloent-hi el de l'Horta). Encara actualment, a l'Horta de València, segons Palanca (1991: 134), la *falç* designa una eina pareguda a la *corbella*, però diferent. També Veny (*PALDC* m. 526 «La falç») es refereix a la sinonímia entre *falç* i *corbella* en algunes poblacions valencianes, i a la di-

«Ítem, una *falç* de seguar forment. Ítem, una corbella» (17868, 26-II-1482), «tres *falçs* e una corbella» (19128, 20-V-1485). En alguns dels exemples anteriors notem, des d'un punt de vista morfològic, la convivència dels plurals *falçs*, *falces* i l'invariable *falç*.

Donada la proximitat entre les dues eines, sobretot pel que fa a la corbella llarga, l'escrivà pot dubtar entre l'una o l'altra: «una corbella larga e/o *falç* e un'altra de segar erba» (12658, 28-III-1491).

El *falçó*, derivat de *falç*, té diversos usos, com podar, veremar, empeltar i collir grana: «un *falçó* d'empeltar» (23933, 7-II-1421), «un *falçó* de venemar» (20910, 5-II-1452), «de veremar» (ARV 1235, 12-XII-1497) o «de tallar venema» (23972, 24-I-1434), «hun *falçó* de collir grana» (1241, 19-III-1453), «hun *falçó* de podar» (17868, 15-IV-1482), «hun *falçó* de podar parres» (id., 5-V-1482), en diminutiu, *falçonet*, per a veremar: «dos *falçonets* de venemar» (17875, 28-VIII-1490). Es tracta d'un mot documentat ja a la primera meitat del segle XIV: «I *falçonet* rovellat» (ARV 2923, 1341), i llatinitzat «unum *falçonetum*» (ARV 11183, 1328).¹¹⁶

En l'inventari del llaurador de Xirivella («Xilvella») Pere Alfonso s'inclouen «quatre *alfaçons* de venemar» (26453, 7-IV-1429), que es repeteixen en l'encant: «quatre *alfaçons* per venemar e un legonet per birbar (...), VII [d.]» (8-IV-1429). Coromines (III, 854) es refereix a la forma *asfalsó*, eina usada per a la verema, a Benissa, que relaciona amb *falçó*. Igualment, a Xàbia es coneix *alfalç*, variant de *falç*, en la qual Veny (*PALDC* m. 526 «La *falç*») veu la influència de l'article àrab o una homonimització amb la planta. Així mateix, *alfaçó*¹¹⁷ deu ser una variant de *falçó*, influïda pel segment inicial *al-* present en arabismes com *alfals*, *alfàs*, amb dissimilació eliminatòria de la segona *l*, afavorida per l'honimització amb *alfàs*.

Per a protegir-se els dits en la sega hom podia utilitzar *didaleres*: «una bosa de cuir vella ab *didaleres* per a seguar e un *falçonet*» (19128, 20-V-1485).¹¹⁸ Així mateix, els segadors duïen un *davantall* per a segar: «hun *davantall* per a segar molt vel, e una corbella» (19128, 20-V-1485).¹¹⁹

Per a empeltar, a més de coltells i falçons, els llauradors es valien de l'*escarpre* (llatí *SCALPRUM*),¹²⁰ de l'*escarpell* (llatí *SCALPĒLLU*) («hun *escarpell* per

ferenciació en altres. Per a la distribució geogràfica de *corbella* i *falç* en el territori valencià veg. l'*ALDC* (m. 819 «La *falç*»). És també un mot aragonés (*falz*) (Pottier 1948-49: 151).

¹¹⁶ Ja en 1321: «I *falçó*» (*CICA*: Clams II, p. 234, l. 40). El *DCVB* i el *DECat* (III: 854) documenten per primera vegada *falçó*, referit a una eina de veremar, l'any 1458.

¹¹⁷ No registrat en els diccionaris històrics.

¹¹⁸ En el *DCVB* *didalera* 'didal de roba, goma, cuir o altra matèria flexible, per a protegir un dit malalt', doc. 1461.

¹¹⁹ En el *DCVB* es registra *davantall de segar* «és de roba, va des del coll fins als genolls, i el duen els segadors», a Mallorca, sense documentació.

¹²⁰ Exs. «scarpre de empeltar» (ARV 200, 6-VI-1437), «hun scarpre o coltell de empeltar» (25753, 20-XI-1450), i dissimilat *escarpe*, ex. «dos scarpes de empeltar» (20626, 25-I-1488). El llaurador de Campanar Alfons Àlvarez tenia «una serreta e hun scarpre ab atres ahines de ferre per empeltar arbres» (11424, 28-II-1461).

a empeltar», 20710, 1-XII-1442) i de la *serra* o *serreta* d'*empeltar* (ARV 2643, 24-III-1399) o d'*empeltar arbres* (16005, 7-IV-1530), i llatinitzat, a principis del segle XIV: «*unam serretam empeltandi*» (ARV 11181, 1305).¹²¹ Amb la mateixa funció, al segle XV es documenta sovint el *serrux* («hun *serrux* de *empeltar*» 23279, 22-XI-1443) o *serruxet* (6332, 15-VI-1428), *serruix* («hun *serruix* de *empeltar*» 20959, 21-II-1453), *seruix* («una *serreta* o *seruix* de *empeltar*» 2685, 7-VIII-1462), *serux* (26812, 4-XI-1469), *serrug* (11238, 1468), *serug*, *seruch* (20626, 25-I-1488), *cerruix* (24276, 11-XI-1481), *cerrux* (20442, 10-V-1487), *cerux* (25368, 26-V-1478), *ceruig* (26634, 10-I-1484), *ceruget* (23000, 29-IX-1477), *cerruys* (25322, 9-III-1416), *serrús* (23229, 13-IV-1473), *xerux* (26812, 10-XI-1469), *serruxo* (23003, 5-II-1479), *serexo* («un *serexo* d'*empeltar*» ARV 2239, 10-I-1452).¹²²

Quant a les característiques de la ferramenta, en una ocasió llegim que tenia el mànec de fusta: «hun *serug* ab mànec de fusta per a empeltar, a mossén Rafell de Vich, prevere, I s.» (25368, 28-IX-1478), i en unes altres s'esmenta «hun *serruix* de *arquet* per a empeltar» (24276, 15-II-1481) i «hun *serruix* de empeltar ab *arquet*» (24277, 22-IV-1482).

A banda de l'ús agrari, l'eina d'aquest nom formava part de l'instrumental d'altres oficis, com els daguers («un *serrux* de una mà» 9543, 16-VIII-1459), o els fusters: «hun martel e hun scarpre e hun *serruix* (...), per VI [ds.]» (13865, 6-II-1496), que també usaven «una *serruxa*» (72, 21-VI-1401).¹²³

Segons el *DCVB* i el *DECat* (VII, 840), *serrutx*, no documentat fins Víctor Català, i *serrutxo*, no documentat, són castellanismes. Amb tot, cal tenir en compte que en castellà sembla que no es citen dades documentals de *ser-rucho*¹²⁴ fins al segle XVII: «un *serrucho*» (*CorLexIn*, inventari de 1648 d'Alcalà la Real).¹²⁵

No podem oblidar que en català hom parla també de l'existència d'un sufix *-utx* (i *-utxo*). Colomina (1991: 53) esmenta aquest sufix a propòsit de *caperutxo*, *cavutxar* i el topònim *el Caputxo*. En el *DCVB* es registra *farrutx* 'trefla, farratge de flor groga', que, segons els autors, «sembla modificació de *farroig* per adopció del sufix *-utx* en lloc de la terminació *-oig*», i *farrutx* 'farina grossa d'ordi que es dona al bestiar' (Mallorca), doc. 1664, derivat de *farro*.¹²⁶ També es coneix *caputx*, *caputxo* (el segon usat per sant Vicent Ferrer i

¹²¹ Aquest tipus de *serra* o *serreta* no es registra en els diccionaris històrics.

¹²² D'aquestes variants, les més nombroses són *serruix* i *serrux*.

¹²³ Mot no registrat en els diccionaris històrics ni normatius. El mestre d'aixa Joan Muñoz posseïa una *serrutxa* (Baldó Muñoz 2017: 166, 301).

¹²⁴ El *DCECH* (V, 243a) situa *serrucho* entre els derivats de *sierra*. Sobre el sufix *-ucho* en castellà, derivat de la terminació llatina *-us-culus*, veg. Pharies (2002: 507-508).

¹²⁵ En el *DCECH* (V, 243a) no es documenta fins al diccionari acadèmic de 1817, i en el *CORDE* fins l'any 1798.

¹²⁶ Coromines (*DECat* III, 900) diu que *farrutx* 'farina grossa d'ordi que es dona al bestiar', 'escudella d'ordi', 'espècie de sèmola basta d'ordi o blat de moro' ja consta en data antiga (1395), però, a diferència del *DCVB*, no creu que siga un derivat de *farro*, «sinó la forma mossàrab mallorquina que perpetua FARROS (plural col·lectiu), llatí vulgar tardà».

en el *Tirant*).¹²⁷ Duarte i Alsina (1986: 71) diuen que el sufix *-ús* (< -UCEU), de matís despectiu, «també apareix en la forma *-utxo*, d'origen mossàrab però amb algun cas amb influència (si més no en la propagació) italiana: *caputxo* (i *caputx*), *caputxa*, *parlutar*, etc.» Igualment Moll (2006: 261) considera *-utxo* variant del despectiu *-ús*, *ussa*, i creu que aquesta variant és «vinguda segurament per via de l'italià *-ucciu* (*casutxa*, *caperutxa*, *paperutxo*)», sempre amb valor despectiu.¹²⁸

En un parell d'inventaris trobem *serritx* (*serrig*), usat per a serrar: «hun *serrig*» (6-VII-1453), «un *serrix* eo serreta per a serrar los arbres» (26947, 6-XI-1458).¹²⁹

Per a empeltar hom se servia també d'«un *fferro per a obrir empelts*» (26064, 26-VIII-1483) o «*ferro de empeltar*» (24284, 1-IV-1490), i del *badador d'empeltar*, que llegim, coordinat amb *serrutx*, entre els béns de Francina, vídua del llaurador Miquel Folgado: «un serrug e hun *badador de empeltar*» (11277, 4-II-1509). Acepció no registrada en els diccionaris històrics ni normatius, la qual deu haver-se format a partir del sentit del verb del qual deriva, *badar* 'fer o formar una fenedura, una clivella'.¹³⁰

D'altra banda, altres usos de la *serra*, en mans de llauradors, a més d'empeltar, són *serrar* («dos serretes, la una d'empeltar e l'altra xiqua de serrar», 23936, 22-VIII-1433), *podar* («una serreta de podar», 18548, 15-II-1462), *morgonar* («una serreta de morgonar ceps», ARV 1539, 11-VIII-1439), *trosejar* («dues serres de trocegar», 25467, 14-XII-1426) i *pelar* («dues seres de pelar», 19152, 18-VIII-1447).

Els llauradors usaven la *forca* (del llatí *FŪRCA*) per ventar o aventar palla, forment, blat o altres grans, exs. «quatre *forques de aventar blat*» (ARV 2819, 1373), «dues *forques de ventar blat*» (ARV 2950, 4-I-1374), «VII *forques [per] a ventar palla*» (13070, 2-VII-1398), «sis *forques per aventar forment*» (71, 8-XII-1399), «V *forques per ventar forment*» (ARV 1902, 21-VIII-1433), «dos *forques de ventar forment*» (25347, 6-XII-1462), o simplement *forques de (per a) ventar* (ARV 2590, 20-V-1436), o *d'aventar* (22770, 25-XI-1477).

En els inventaris consultats s'observa que ambdues formes, *ventar* i la prefixada *aventar*, es documenten en dates similars, des del segle XIV, si bé és molt més usual la primera.¹³¹

¹²⁷ Coromines creu que *caputx* «potser és normalització» de *caputxo*, i no el documenta fins Milà i Fontanals (*DECat* II, 527-528).

¹²⁸ Reehorst (1850: 109) registra un italià *serruccio*, corresponent al castellà *serrote*, al port. *serra de mano* i al fr. *scie à tenon*, *scie à poing*. Gaetano (2011-2013: 133) esmenta també un *serruccio potatore*, sinònim de *seguetto potatore*.

¹²⁹ Els diccionaris històrics registren un femení *serritja* 'serradures', al Maestrat, que Coromines (*DECat* VII, 840) creu procedent del llatí *SERRIGINEM*.

¹³⁰ Clavé Morell (2014) informa de l'ús tradicional del *badador* en la plantació de la vinya a l'hora d'empeltar el mallol.

¹³¹ Coromines (IX, 47a) afirma que *aventar*, enfront de *ventar*, és una forma «rara en català, si bé genuïna».

Aquesta operació solia fer-se a l'era: «tres forques per ventar palla en la hera» (11424, 28-II-1461), «VI forques de ventar en la era» (11434, 7-I-1467). Igualment, es troba la *forca de girar erades*: «quatre fforques, la una gran de fer pallers e les altres de girar erades» (22866, 4-XI-1465).

Quan hom fa referència, s'indica que el material de les forques de ventar és el *fust* o *fusta*,¹³² exs. «moltes forques de *fust* per ventar palla» (24555, 13-XI-1468), «tres forques de *fusta* de la era» (ARV 100, 28-III-1517).

A la primera meitat del segle XIV es documenten les *forques de pallar* (ARV 2833, 1330). Igualment, es troba la *forca de fer pallar* (ARV 4161, 28-I-1364), *per a fer pallar*, diferenciada de la forca de ventar,¹³³ o *forca pallera* i *palleresa*, amb predomini de la segona denominació, exs. «una forqua gran per a fer pallar, nova, y hun parador¹³⁴ per a *forques palleres* nou» (23026, 29-II-1504), «una forqua *palleresa*» (23279, 22-XI-1443), «tres forques, la una gran *palleresa* e les dos chiques» (25753, 7-III-1451). També es coneixia el *forcat de fer pallar* (12672, 21-IX-1515).

Cal dir que l'adjectiu *pallers*, *esa* no es registra en els diccionaris històrics, i quant a l'adj. *paller*, *era*, que veiem en la *forca pallera*, Coromines (*DECat* VI, 195) assenyala que *paller* «degué començar per tenir un significat adjectiu», i cita la *corbella pallera* de l'Alt Pallars. Per la seua part, en el *DCVB* s'esmenta la *forca pallera* 'forca de girar palla', registrada al Pont de Suert, a Tortosa i a la Segarra, sense documentació. Comprovem que en valencià totes dues formes adjectives, *pallera* i *palleresa*, eren conegudes al segle XV.

Igualment, es documenta la *forca de palla* (18571, 5-IX-1491), així com la *forca de girar palla* (ARV 868, 5-III-1437) i *de girar forment* (20959, 21-II-1453). Així mateix, hi havia *forques de batre* (20376, 9-VII-1476), o *per a batre* (15928, 1492).

Les forques contenen *forcons*, *dents* i *ganxos*. Trobem forques de dos, de tres i de quatre forcons: «una forqua de tres *forquons*» (25331, 12-II-1447), «una forca de IIII *forquons*» (20998, 30-X-1464), «una forqua de dos *forquons*» (25757, 7-VIII-1460), així com de dos i de tres *dents*: «una forca de ventar blat de tres *dents*» (11415, 3-II-1437), «una forqua de dos *dents*» (25746, 17-

¹³² En general, per referència al material amb què estan fets els productes o objectes, encara que amb diferències segons l'escrivà, en els inventaris valencians dels segles XIV i XV predomina *fust*, mentre que a la primera meitat del XVI s'incrementa l'ús de *fusta*, que hi arriba a predominar. L'ús de *fusta* al segle XIV es troba sobretot referit a la matèria, i això mateix s'observa al XV, especialment a la primera meitat, exs. «diverses troços de *fusta*» (ARV 1445, 17-VII-1377), «nou tronchs de *fusta* de sàlser» (ARV 1329, 15-VI-1429), «dos ganxos de tirar *fusta*» (ARV 2587, 19-V-1431).

¹³³ Cf. «quatorze forques de ventar e una gran de fer pallar» (25347, 5-II-1462).

¹³⁴ Notem l'ús de *parador* referit a una superfície o lloc per a deixar o dipositar objectes, en aquest cas *forques palleres*. En el *DCVB* es cita, *parador* 'armari amb prestatges per a tenir-hi vaixel·la o altres coses' (segle XVII), i, sense documentació, 'armari amb prestatges on el botiguer té col·locats o exposats els objectes que ven', 'lleixa, prestatge', 'escudeller'.

II-1437). Trobem també «un parell de forques de tres *ganchos* e / o forcons» (17876, 23-VII-1493), on entenem que *ganxo* té un sentit similar al de *forcó*.¹³⁵

En relació amb les dents o forcons de la forca, cal citar la *forca triença*, que llegim en l'encant dels béns del llaurador de Russafa Miquel Crespí: «una *forcha triença* ab una pala vella (...), per quatre sous» (23000, 29-IX-1477), diferenciada d'«una forcha de dos forcons» que s'hi enumera tot seguit. El DCVB registra *forca triença* a Tortosa, Beseit, Xerta i Santa Coloma de Queralt, i amb la variant *triança* a Urgell, Lleida, Gadesa, Solsona i la Plana de Vic. Però ni aquest diccionari ni el DECat (VIII, 785) no n'aporten documentació històrica, més enllà del diccionari de Labèrnia (1840). Comprovem, però, que el mot ja era conegut en valencià al segle XV, la qual cosa, a més a més, confirmaria, com diu Coromines (DECat), l'anterioritat de la forma etimològica *triença* (del llatí *TRIDENTIA, pel clàssic TRIDENTEM)¹³⁶ sobre la innovadora *triança*.¹³⁷

També eren usats en treballs agrícoles el *forcàs* i la *forcassa*, veus derivades de *forca* amb el sufix *-às*, *-assa* (< -ACEU, -ACEA), generalment de caràcter augmentatiu. Es tracta de mots no registrats en els diccionaris històrics.

A les cites documentals de *forcàs* que adduïem en un altre lloc (Martí 2023: 64-65), podem afegir-ne ara dues més, on es comprova que era de fusta, que es diferenciava de les forques, i que, com aquestes i com les pales, era usat per a ventar el forment i altres grans. A més, amb el primer text transcrit, avancem la data de documentació del mot: «Ítem, quatre forques e un *fforquaç* de fust. Ítem, dues pales de fust» (72, 3-V-1401), «tres forques e hun *forcàs* de ventar forment» (24284, 1-IV-1490), «dos forques, hun *forcàs* e una pala, tot de fusta, per a aventar lo forment e altres grans» (ARV 1829, 12-XII-1524). També s'usava per a fer pallers: «hun *forçaç* a fer pallers» (6477, 14-VIII-1453), «un *forcàs* de fer paller, ab quatre forques» (26526, 27-IX-1508).

D'altra banda, segons es pot llegir en l'almoneda dels béns del llaurador de Rafelbunyol Aparici de Castellar, la *forcassa* era usada per a plegar palla: «Ítem, dos *forcaces* de plegar palla (...), X [ds.]» (ARV 427, 21-IX-1448).

Un altre derivat de *forca* és *forcall* (26526, 13-XII-1508), que trobem entre els béns de Joana Gaçó, juntament amb una destraleta i una aixada.¹³⁸

¹³⁵ Cf. «hun *ganchet* de ferro ab quatre *ganchos*» (12676, 12-II-1527), on *ganchos* fa referència a les pues o puntes del *ganchet de ferro*. Actualment, a algunes localitats valencianes s'usa el subst. *furgó* per referir-se als forcons de la forca (DCVB, Zaragoza 1982: 269).

¹³⁶ Originàriament, d'acord amb l'etimologia, designava la forca de tres dents o pues, encara que amb el temps s'aplica també a les forques de més dents.

¹³⁷ El DCVB, a diferència del DECat, sembla considerar anterior la forma *triança*, analitzada com a derivada de *triar*.

¹³⁸ En el DCVB *forcall* 'forca de dos fins en quatre forcons' (Trempe, Massalcoreig), sense documentació. També l'empraven els fornars per a ficar la llenya al forn: «hun *forcall* de ferre per metre lenya al forn» (28646, 12-II-1425). El DCVB registra aquest ús de *forcall* a Eivissa, no documentat.

Com la forca, la *pala* (del llatí *PALA*), generalment de *fust* o *fusta*,¹³⁹ també era usada a l'era, per a *palejar* o *ventar forment* i *blat*,¹⁴⁰ exs. «dues *pales de fust per ventar forment*» (1415, 29-X-1403), «una *pala de fust de ventar*» (22483, 23-V-1415), «una *pala de palejar forment*» (ARV 421, 28-VI-1429),¹⁴¹ «una *pala de ventar blat*» (ARV 2590, 20-V-1436), «una *pala per a palejar forment*» (25350, 11-V-1466), «una *pala de la era*» (20389, 27-V-1504), també *pala de forment* (20963, 19-II-1459) o *per a forment* (26629, 29-XII-1477), i *de (per a) girar forment* (ARV 1902, 21-VIII-1433).

D'altra banda, hi havia *pales de (per a) escurar séquies* (26956, 1469) i *de fer séquies* (12662, 31-VIII-1496), usades també pels llauradors.

Els diccionaris històrics documenten *palafanga*, compost de *pala* (< *PALA*) i *fanga* (< *VANGA*), per primera vegada en la *Crònica* de Ramon Muntaner. El *DCVB* la defineix com una mena de forca de ferro per a girar la terra, i la registra en català central i nord-occidental. Comprovem, però, que la ferramenta d'aquest nom també era coneguda en valencià, si més no als segles XIV, XV i XVI,¹⁴² i que podia ser de ferro o de fust, amb el mànec de fust, exs. «Ítem, dues *palafangues* sotills de ferre. Ítem, dues exades stretes» (71, 8-XII-1399), «Primo, una *palafanga* ab lo mànec de fust molt vella (...) Ítem, una altra *palafanga* de ferro» (26662, 15-I-1465), «una *palafanga* de fust» (9546, 14-VI-1465), «una *palafanga*» (1648, 17-III-1548). Documentem també una *palafanga de creu* (22770, 25-XI-1477). Sembla que s'usaven sovint en la neteja i construcció de séquies: una *palafanga d'escurar* (22163, 26-IV-1407), sense mànec, una *palafanga per a fer séquies* (24533, 1424), i amb la variant *balafanga*, explicable per equivalència acústica: «unes *balafangues* de ferre per ascurar séquies» (27184, 1-VIII-1424).

Una altra variant formal la trobem en l'inventari dels béns del mercader de València Francesc Gavarda: «una *palanfanga*» (11239, 17-I-1470), amb anticipació de la nasal, però en l'encant dels mateixos béns reapareix la forma regular *palafanga*: «una *palafangua*» (id.).

A l'era també es feia servir el *rascle*:¹⁴³ «hun *rascle de era*» (18577, 10-II-1494); per a plegar la palla s'usava el *rascle de plegar palla* (23836, 17-I-

¹³⁹ També hi havia pales de ferro: «dos pales, una de ferre altra de fust, e hun dall» (ARV 1109, 24-I-1469).

¹⁴⁰ A Silla, en l'operació de la batuda de l'arròs, s'usaven pales de fusta, anomenades *pals de maderà*, per a *tirar l'arròs a l'aire* i que el vent s'emporte la pols i el pallús (*aventar*) (Zaragoza 1982: 270).

¹⁴¹ Els diccionaris històrics no documenten el verb *palejar* 'ficar o treure del forn els pans amb la pala' fins l'any 1555, i referit al fet de 'llançar a l'aire amb la pala els cereals batuts' encara més tard, en el diccionari de Lacavalleria (*DCVB*). Amb el primer sentit el trobem ja al segle XIV: «Ítem, pre[...]es de fust per *palejar* et metre pa arere en lo forn» (ARV 1772, 30-V-1376).

¹⁴² *Palafanga* amb aquest sentit es conserva a Agullent, i el derivat *palafangada* 'quantitat de fang (o d'un altre material viscos, com l'algeps) que cap en una mà' es coneix en altres pobles de la Vall d'Albaida (*DIVA*).

¹⁴³ Segons el *DCVB*, del llatí veg. **RASTŪLU*, en canvi, Coromines (*DECat* VII,132) el considera derivat postverbal de *rasclar* (< possiblement, de *rascar*, amb repercussió de la líquida).

1468).¹⁴⁴ En altres inventaris hom parla simplement de *rascle*, sense especificar-ne l'ús, ex. «cinch cabacets de spart e hun *rascle*» (25746, 12-II-1437), o es diu que era de fust: «Ítem, hun tril. (...) Ítem, hun *rascle de fust*» (ARV 4174, 21-III-1452), o que tenia tres *dents*: «un *rascle ab tres dents*» (25368, 12-XII-1452). D'altra banda, a mitjan segle XIV, en l'inventari del traucador de València Bertomeu Valença, es documenta un *rasclador* de sentit poc clar: «un *rasclador de ferre*» (ARV 11191, 26-X-1358).¹⁴⁵

També documentem en els inventaris valencians del segle XV un *rastre per tirar palla* (ARV 2593, 34-II-1441), un *rastre per plegar palla en l'era* (15749, 9-I-1492), un *rastre per al forment* (26629, 29-IX-1477) i un *rastre per a l'era* (23003, 5-II-1479), o simplement «hun rastre» (26812, 6-II-1469).¹⁴⁶

Igualment, s'usava el *tiràs*,¹⁴⁷ «per stiraçar la palla», en l'era, com es llegeix en el Nebrija de Busa (*DECat* VIII, 506), o en els inventaris valencians: «un *tiraç per a tirar la palla*» (ARV 2241, 22-VIII-1418).

El *redable* és una 'espècie de tiràs o rastell' (*DECat*, VII, 182), del llatí *RUTABŪLUM*, sense documentació en el *DCVB*, i no documentat fins 1919 en el *DECat*. El trobem en inventaris de llauradors de l'Horta de València de finals del segle XV i de la primera meitat del segle XVI: «hun *redable* e una pala» (24284, 1-IV-1490), «hun forcàs e hun *redable*» (24285, 27-II-1491), «hun *redable*» (ARV 606, 3-III-1503). Segons Coromines (*DECat*), és un «mot de l'Ebre i el Maestrat», que en altres comarques coneix la forma *rodable*.

El *trill* (llatí *TRĪBULŪM*) s'usava a l'era per a *trillar* o *batre* el blat i el forment, exs. «un *trill de batre forment*» (6430, 10-II-1435), «un *trill de trillar forment*» (ARV 868, 5-III-1437), «hun *trill de fust per a trillar blats*» (22869, 1466); armats de pedres o *empedrats*: «hun *tril de fusta per a batre ferrat de pedres*» (23008, 14-XII-1484), «dos *trills* ja usats, lo hu *empedrat* e l'altre sens *empedrar*» (15642, 21-II-1491). Coromines (*DECat* VIII, 836a) interpreta el doblet «batre o trillar» fet servir per Onofre Pou (1580: 57) com la correspondència entre el mot valencià i el gironí. Siga com siga, comprovem que al segle XV tots dos eren usuals en valencià, i encara ho són actualment (cf. *ALDC* m. 835 «*Batre*»). Els diccionaris històrics no documenten *trill* fins al segle XVI o finals del XV, i el derivat *trillar* a la primera meitat del XV (cf. *DCVB*,

¹⁴⁴ Segons Cardells (2002: 551), el *rascle* servia per a llevar la palla del gra quan estava tot barrejat en terra però ja separat. A la Ribera Baixa el *rascle* serveix «per escampar i amuntegar l'arròs» (Barberà 1984: 106). Per a altres usos del *rascle*, veg. el *DCVB*.

¹⁴⁵ El *DECat* (VII, 132b) es limita a incloure *rasclador*; ora entre els derivats de *rasclar*. En el *DCVB* es defineix *rasclador* 'instrument per a rasclar; rascador', i es documenta l'any 1640.

¹⁴⁶ Segons Coromines (*DECat* VII, 117), *rastre* amb el significat primitiu de 'rascle o rastell' (del llatí *RASTRUM*), aviat es va veure superat pels sinònims *rascle*, *rasclat* i *rastell*, i «quedà antiquat pertot», tret d'alguna localitat extrem-occidental. Veiem que en valencià al segle XV encara es feia servir.

¹⁴⁷ Coromines (*DECat* VIII, 506b) rebateja que siga una formació llatina, com es proposa en el *DCVB*, i pensa més aviat en un postverbal de *tirassar*.

DECat).¹⁴⁸ Els inventaris valencians ens permeten avançar la documentació de *trill* a la primera meitat del segle XIV: «*I triyl de ferre*» (ARV 10408, 1326).

Per a *espadar* el lli es feia servir l'*espadella* i el *cavall d'espadar lli*: «una spadella e cavall de spadar lli» (ARV 1096, 22-X-1443), «un cavall de fust de espadar lli» (ARV 2645, 13-XII-1400).¹⁴⁹ L'*espadella* també s'usava per a espadar el cànem, com l'*espador* (DCVB): «hun spadador per a espadadar (sic) cànem» (23435, 24-I-1443), usat, així mateix, per a espadar lli (Casas Homs 1970: 41).¹⁵⁰

En la batuda de l'arròs s'usaven *bancs* i *posts*: «un banch trencat de batre arroç» (1443, 7-III-1381), «un banch de quatre peus de pi de batre aroç» (ARV 2239, 10-I-1452), «tres posts per a batre arròs» (12672, 21-IX-1513), i en la batuda de la dacs *assots*, com els que tenia Joan Coves, llaurador «de Albalat d'en Sorell»: «tres açots de batre dacça» (24277, 10-IX-1482).

A l'era també es feia servir l'*erer* (mot derivat d'*era* < llatí *AREA*), per tal de porgar els cereals després de la batuda. Documentem erers d'ererar o garbellar forment, blat i arròs, exs. «un arer de arerar arroç» (ARV 2786, 1354), «dos arés per a arerar forment» (71, 8-XII-1399), «dos arés d'espert de arerar blat» (72, 3-V-1401), «hun arer per arerar forment en la hera al temps del batre (...), I sou» (ARV 818, 26-I-1472). Des del punt de vista fonètic, la forma més habitual és *arer* (i també en el verb derivat *arerar*), explicable per dissimilació davant la *é* tònica (cf. Martí 2007: 404-405), unida a la tendència del valencià, i del cat. occidental en general, a obrir la *e* àtona inicial en *a* (cf. Veny 1986: 160). Els casos de manteniment de la *e*- són minoritaris: «hun erer de ererar forment» (24276, 15-II-1481).

L'*erer* apareix en els inventaris diferenciat del *garbell*, exs. «hun arer, I garbell» (26040, 3-XI-1428), «hun arer e dos garbels» (21758, 11-XI-1481). Amb tot, donada la proximitat entre els objectes, algunes vegades els escriptors semblen dubtar a l'hora de distingir-los: «hun garbell o arer gran» (25753, 7-III-1451), i fins i tot es documenta un *garbell arer*: «hun garbel arer per arear forment en la era» (25327, 17-XI-1448).

Els *ganxos* eren molt usats per part dels llauradors, i tenien diversos usos.¹⁵¹ Moltes vegades els trobem relacionats amb el tractament del fem, els quals generalment es diu que eren de ferro: *Ganxos de (per a, per al) fem, de (per) girar*

¹⁴⁸ Tenint en compte l'àrea geogràfica de *trill* i *trillar*, en valencià i en part del nord-occidental, la datació (segle XV) i l'evolució del grup -B'L- com a [ʎ], Coromines (*DECat*) pensa en un mossarabisme, i Veny (*PALDC* m. 535 «*Batre*») en un aragonesisme o un castellanisme.

¹⁴⁹ En el DCVB es recull *cavall* com a nom de diversos utensilis i artefactes d'ús laboral, però no amb aquest ús concret.

¹⁵⁰ Per a la distinció entre *espadella* i *espador*, veg. el DCVB.

¹⁵¹ Segons Coromines (*DECat* IV, 343), mot d'etimologia preromana, probablement indoeuropea cèltica. Segons el DCVB, en català seria un castellanisme, en canvi Coromines hi veu un origen mossàrab.

fem (*fems*),¹⁵² *de regirar fem, per a menejar fem, de tirar fem, de (per a) traure fem, de (per) cavar fem (fems) o per carregar fem, de fematejar* :¹⁵³ «uns ganxos de fem» (22554, 12-VII-1475), «huns ganxos de ferre per a fem» (1359, 1-XII-1400), «tres ganxos de cavar ffems» (ARV 821, 20-VIII-1422), «uns ganxos per al fem» (21504, 9-VIII-1437), «gan[xo]s girandi fems» (ARV 2875, 1329), «u[n]s guanchos de ferre de girar fem» (4, 1348), «dos ganxos de regirar fem» (23024, 12-XII-1502), «uns guanchos de tirar fem» (23934, 8-VII-1427), «huns ganxos de ferro de fematejar» (ARV 1055, 20-V-1541). En el celler que Pere Savall tenia en la seua casa de Picanya hi havia «uns ganxos per a vinaça o carregar fem» (22193, 9-XII-1455).

També podien ser de *fust* (ARV 3092, 3-VIII-1438) o de *madera* (ARV 417, 30-I-1422, ARV 2591, 14-VIII-1439, etc.),¹⁵⁴ i fins i tot de *madero*: «hun ganxo de madero» (23284, 25-I-1446). La introducció primerenca d'aquests castellanismes en valencià deu estar lligada a la importació de fusta des d'Aragó i Castella.¹⁵⁵

Sabem que tenien un *màneg* o *asta* i *pues*: «uns guanchos de ferre *ab sa asta*» (23936, 22-VIII-1433), «ganxos de girar fem ab tres *pues*» (24276, 7-XI-1481), «un gancho per a traure fem ab son *màneg*» (13818, 12-IX-1514),¹⁵⁶ i, com altres eines, *dolla*. El llaurador de Carpesa Joan Puig tenia «tres ganxos de girar fem (...) e una *adolla* de ganxos» (15642, 22-II-1491), on llegim la variant formal *adolla*, amb pròtesi vocàlica, la qual es podria explicar per l'article femení precedent.

Els ganxos s'usaven així mateix a l'estable: «huns ganxos per al stable» (ARV 1902, 21-VIII-1433). També n'hi havia per a la recol·lecció de la fruita: «dos *gantxos* de ferre de cullir fruyta» (26045, 13-VII-1426), «un ganxo de cullir fruyta» (26112, 26-VIII-1438), «hun gancho de ferre ab son *màneg* o *asta* de fust per a collir fruyta» (23193, 20-VI-1421),¹⁵⁷ i, més en concret, taronges: «hun gancho per collir taronges» (18548, 2-I-1462), «hun gancho de ferre de cullir teronges» (17868, 15-IV-1482), gínjols: «hun gancho de ferro de collir

¹⁵² La forma majoritària en els inventaris valencians consultats és l'analogica *fem*, la qual ja apareix a mitjan segle XIV; l'etimològica *fems* (llatí veg. *FĒMUS*) hi té una menor presència.

¹⁵³ En inventaris aragonesos «unos ganxos de trascollar fiemo» (IA 1379, X, 47), «unos ganxos de fierro pora cavar fiemo» (IA 1404, LX, 7).

¹⁵⁴ Coromines (*DECat* IV, 243, V, 352) limita el castellanisme *madera* al valencià, en canvi, el *DCVB* l'estén també al Principat i a les Illes.

¹⁵⁵ En un document del Consell de la ciutat de València del 20 de gener de 1422 referent a l'impost que havia de pagar la fusta procedent d'Aragó en el seu pas fluvial pel terme de Moya es llig el binomi *fusta o madera*: «per lo passatge de la *fusta o madera* qui s talla en Aragó e passa per lo terme de Moya, per Godalaviar» (Roca, Ferrer 2004: 547).

¹⁵⁶ En relació amb el fem, el *DCVB* registra *ganxo* 'arpiots, mena d'aixada que té la fulla formada per algunes puntes i serveix per a treure terrossos i fems' (valencià i ribagorçà) i 'rascle de sis o més pues per a replegar terrossos, tapar formiguers, treure fems, etc.' (Mallorca), tots dos sense documentar. Sobre els *ganxos de fem* veg. també Palanca (1991: 94).

¹⁵⁷ Per a collir la fruita, i la fulla de les moreres, també s'usaven *bancs*, *banques*, *escales*: «un *banch alt* de collir fruyta» (ARV 1920, 19-I-1435), «una *bancha* de collir fruyta» (id.), «dues *scales* velles de fust e una *per a collir fruyta*» (1108, 6-VII-1453), i *cistelles* (26207, 2-IV-1549).

gíngols» (12672, 21-IX-1513), o la fulla de les moreres: «un *guanxo* de collir fulla» (26565, 1-XI-1461), «un *gancho* de colir fula (...), III [ds.]» (22455, 30-VII-1513).¹⁵⁸

Per a *birbar*: «cinch *guanchets de birbar*» (17868, 5-V-1482), i «cinch *gan-chets de birbar forment*» (id., 15-IV-1482), per a *tirar arròs i fusta*: «III *ganxos* de fust de *tirar arroç* (...), dos *ganxos de tirar fusta*» (ARV 2587, 19-V-1431), per a *tirar rama* (1574, 9-I-1492), i, en sentit més imprecís, per a l'hort: «hun *gancho* per a l'hort» (ARV 338, 7-VI-1516).¹⁵⁹ Per a *carregar llenya* (de muntanya): «cordes per a una càrrega de lenya e dos *ganchos de carregar llenya*» (23845, 26-XI-1482), «quatre *ganchos* de fust de *carregar lenya de muntanya*» (id., 15-XII-1482).¹⁶⁰

Així mateix s'usaven ganxos per a regar: «hun *gancho* de regar meys bastó» (26629, 28-XII-1477), «hun *gancho* de reguar» (1648, 17-III-1548) i «dos *guanchos* de reguar fem» (23024, 12-XII-1502). També en relació amb el reg es troba «hun *gancho* per a de[s]fer la parada» (23004, 4-VI-1480), el qual cal relacionar amb els *ganxos d'arrancar parades*, que llegim a mitjan segle XIX: «apleguen els llauradors / armats de gayatos, forques, / de puntals estenedors, / *ganchos d'arrancar parades*, / y palos en llargs punchons» (*Un pillo y els chics educats en la casa de Beneficència*, 1846, p. 46).¹⁶¹ Igualment, relacionats amb el reg es documenten el *ganxo de tapar i destapar rolls* («hun *guancho* de maderà ab son mànech de llidoner per a tapar e destapar rolls», 22866, 4-XI-1465), el *ganxo d'obrir rolls*,¹⁶² i el *ganxo de sequier* (23009, 7-XI-1487).

En altres ocasions no s'indica la funció concreta dels *ganxos*, però s'inventarien entre altres estris agrícoles, exs. «Ítem, uns *ganxos* de ferre. Ítem, VI exades amples de ferre» (ARV 2777, 1342), «quatuor legonos et tres *ganxets* et duos legonetos parvos» (ARV 2878, 1343).

Per a regar els llauradors es valien de la *cadira* o *cadireta*, i de les *posts* o *posts de regar* i de (*per a*) *fer parades* (*de regar*).¹⁶³ Usada per a *fer parades* per a regar, la *cadira* era coneguda ja a finals del segle XIV: «dos *cadires* a fer

¹⁵⁸ En el DCVB es registra, sense documentació, *ganxo* 'bastó o branca que té un extrem doblegat i serveix per a abastar les branques altes dels arbres fruiters i collir-ne la fruita'.

¹⁵⁹ Barberà (1984: 105) diu que a la Ribera Baixa es coneixen dos tipus de *ganxos*: «un que serveix per a treballar la terra» i un altre «amb les pues més separades, que s'empra per agafar la palla».

¹⁶⁰ Per *carregar, fer i tirar llenya* s'usaven també les cordes: «una gran corda redona de cànem de tirar lenya o pertret» (9530, 26-IX-1436), «cordes per a carregar una càrrega de lenya en la muntanya» (22999, 3-XI-1475), «una càrrega de cordes de carregar lenya de fornilla» (23839, 31-III-1476), «una exada streta ab cordes per a fer lenya» (25645, 30-VIII-1478).

¹⁶¹ La *parada* és una 'massa de terra, brossa, posts o pedra amb què es tapa la boca d'un rec perquè l'aigua s'aturi o es desviï' (DCVB).

¹⁶² Entenem que els *ganxos d'obrir i de destapar rolls* feien referència al mateix objecte, perquè en l'inventari dels béns del llaurador de Burjassot Joan Rodrigo s'enumera «hun *guancho* de maderà de hobrir rolls» (22861, 17-IV-1458), i en l'encant d'aquests béns es cita com «hun *guancho* de destapar rolls» (id., 23-IV-1458).

¹⁶³ L'ús de *post* 'estellador' es manté en alguns punts de la Safor, la Vall d'Albaida i la Costera (Bataller 2017: 303, Giner 2016: 380, DIVA).

parades a regar» (AMV Inv. de Jaume Desplà 2/15, 24-X-1399). Sembla que les cadires o cadiretes i les posts de regar podien entendre's com a objectes diferenciats: «una *cadira* ab quatre *posts de regar*» (ARV 2587, 19-V-1431), «Ítem, huit *posts de regar*, (...) per VIII [ds.] Ítem, una *cadireta* ab cinch *posts de regar*, (...) per V [ds.]» (26629, 29-XII-1477), «sis *posts de fer parades de regar*» (12681, 8-XI-1523). També podien ser usades amb aquesta funció les mateixes posts emprades per a entaular: «quatre posts per a entaular y fer parades» (26535, 22-VI-1513).

Entre els béns del veí de Carpesa Simó Sist, hi havia «una *post o uxe* per a reguadora» (1125, 21-X-1465). Segurament diminutiu de l'ant. *uix* 'porta', del llatí veg. *USTIUM*, ll. clàssic *OSTIUM* 'porta', 'obertura, entrada'. S'aplicà també a l'obertura d'una bota i dial. 'tap del forat de la bota' (*DECat* VIII, 959), a Altea 'forat per on surt el lleixiu del bugader' (*DCVB*). L'aplicació al rec no figura en els diccionaris.

En el *DCVB* *cadireta* 'peça de fusta o de pedra que es posa com a tapadora per aturar o desviar l'aigua d'un rec o d'un molí' i *cadira* 'porta que tapa el forat que dona pas a l'aigua d'una sèquia gran' (Paiporta).¹⁶⁴ Segons l'*ALDC* (m. 769 «La *comporta* o *vagant*»), a Alfafar la *cadira* té dues parts, una *fila* i dos *galzes* («calses»), «un a cada costat, on encaixa la [f'ila]», i a Vilamarxant la *cadireta* [kair'eta] és el tap de la boquera.

Segons Coromines (*DECat* II, 389), *cadireta* procedeix del llatí vulgar *CATERACTA* (llatí clàssic *CATARACTA*).¹⁶⁵ El troba per primera vegada en un document de 1207 del Gironès, on creu que deu tenir més aviat el sentit de 'salt d'aigua en un riu'; després el localitza en una Bíblia catalana del segle XV, on les *cadiretes* o *finestres del cel* són 'cataractes, cascades'. Si bé, referit, en concret, al reg no documenta *cadireta* fins al diccionari de Lamarca (1839):¹⁶⁶ «la tabla que se coloca en las acequias para hacer subir el agua, tablacho, compuerta». ¹⁶⁷ Coromines (*DECat*) pensa que la forma *ca(d)ira*, escoltada en algunes localitats valencianes, en seria un derivat regressiu.

La *podadora* (ARV 16930, 1332), i, uns anys abans, mig llatinitzat: «unam *podadoram*» (ARV 11181, 1305),¹⁶⁸ solia ser de *ferre* (ARV 2777, 1342). Era usada per a podar en general, o podar vinyes i parres en particular: «una barça de palma, dins la qual o damunt la qual havia una *podadora* de podar» (22770, 25-XI-1477), «una *podadora* de podar vinyes» (ARV 1551, 2-X-1398), «una *podadora* de podar les vinyes e parres» (22866, 4-XI-1465), però també per a

¹⁶⁴ En una sèquia, la *cadira*, equiparada al *roll*, s'obria per prendre aigua per a regar, i es tancava en acabar de regar: «Ítem, que qualsevol hereter que obrirà *roll* o *cadira* per pendre aygua per obs de regar, quant haurà reguat, de continent sia tengut tancar lo dit *roll* o *cadira*» (capítols de la sèquia de Na Rovella, ARV, 5-II-1497).

¹⁶⁵ Segons el *DCVB*, vindria directament de *CATARACTA*.

¹⁶⁶ El *DCVB* la documenta en Jacint Verdaguer, que la usava en sentit figurat: «del mar la *cadireta*».

¹⁶⁷ Escrig (*DVC*) l'aplica a una comporta dels molins.

¹⁶⁸ Coromines (*DECat* VI, 631) situa *podadora* entre els derivats de *podar* (llatí *PŪTĀRE*), en canvi, per al *DCVB* tindria l'origen en el llatí *PŪTATŌRIA* id.

empeltar: «una *podadora* petita a obs de enpeltar» (11428, 2-III-1440). Podien tenir un *estoig*, i sovint les trobem en *barses*:¹⁶⁹ «una *barça* sotil ab una podadora ab son *stog* de cuyro» (11428, 7-IV-1440), «una podadora ab sa *barça* de palma» (20998, 28-III-1464), i *barsons*: «*barçó* ab sa podadora e pedra» (26629, 28-XII-1477),¹⁷⁰ i també es poden veure acompanyades d'una *pedra*: «una podadora ab sa *pedra*» (26629, 29-XII-1477). Les podadores podien estar *rovellades* (11239, 17-I-1470), «sense mànech» (23004, 4-VI-1480) o *esportellades*: «la podadora de ferre *sportellada*» (ARV 2941, 19-XI-1384). S'esmolaven amb «*pedres de smolar podadores*» (ARV 821, 4-XII-1422) o *esmoladores*: «una podadora ab sa *esmoladora* (...), III s. VI» (ARV 1096, 22-X-1443) i s'afilaven amb afiladores: «una grossa de *afiladores de podadores*» (23715, 22-III-1446).

Per a segar, a més de la corbella i la falç, s'usava el *verduc*: «quatre *verduchs* per a seguar» (26198, 30-VII-1437), «un *verduch* de segar forment» (20998, 8-IV-1464), «un *verduch* per obs de segar» (9546, 1-VI-1465). En el DCVB es registra *verduc* 'falç' en valencià i a Gandesa,¹⁷¹ sense documentació.¹⁷² Al segle XIX *verduc* 'segadera o la hoz para segar' figura en el DVC d'Escrig, així com en *EscLl* i en *MGad*. Segons es llig en alguns inventaris del segle XV, seria diferent de la corbella i de la falç: «un *verduch* e una falç» (2546, 14-XII-1426), «una corbella e un *verduch* de segar» (20998, 28-III-1464); segons uns altres inventaris, potser representava un tipus particular de corbella: «Ítem, una exada streta. Ítem, una legona. Ítem, una corbella que és *verduch*» (24536, 24-IX-1428), «una corbella appellada *verduch* e una altra corbella de segar blats de ferre» (11422, 12-VIII-1439).¹⁷³ També podia usar-se per a serrar, com es llig en l'inventari dels béns del fuster Antoni Falcó: «tres *verduchs* de serrar» (1104, 5-II-1435).

Per *cavallonar* o *acavallonar* es feia servir una *corda* (del llatí CHORDA): «una corda de *acavallonar*» (1443, 7-III-1381), «unes cordes de *cavallonar*»

¹⁶⁹ *Barsa* és un mot d'origen incert, que el DCVB i el DECat (I, 643) localitzen en valencià, tortosí i balear, el qual documenten per primera vegada en Jaume Roig. El podem trobar ja en inventaris de la primera meitat del segle XV: «una *barça* e un morall de rocí» (9518, 2-V-1425), «una *barça* de palma» (23934, 8-VII-1427). Coromines (DCECH, I, 509) el relaciona amb el cast. *albarza*, el murcià *barza*, el port. *barça*, el gascó *barsio* o l'aragonés *barzol* (1437), com amb el val. *barxol* (DCVB).

¹⁷⁰ Mot no registrat en els diccionaris històrics.

¹⁷¹ Amb aquest sentit no figura en el DAG ni en el DECat, com tampoc en el DIEC2 ni en el DNV.

¹⁷² En el DCVB *verduc* 'falç' es relaciona amb 'branca tendra i flexible', 'equimosi', 'serra llarga', i s'hi considera procedent «d'una forma del llatí hispànic *VIRDŪCUM, derivada del llatí VĪRĪDE 'verd'». Coromines (DECat IX: 156), per la seua part, situa *verduc* 'tany', 'equimosi' entre els derivats de *verd*.

¹⁷³ A Benafigos es coneix el diminutiu *verduguillo* referit a una eina agrícola «igual que la corbella, però amb una fulla més estreta i d'aleació més forta» (Gregori Berenguer 1987: 48), que, tenint en compte la terminació, deu ser un castellanisme, o més aviat un aragonesisme. Es coneix en terres aragoneses, murcianes i andaluses orientals: *verduguillo* 'hoz' (Alvar 1948: 87, 229), 'hoz de poco peso' (Gargallo 1985: 504), 'hoz pequeña', 'hoz muy fina y pequeña' (Ruiz Marín 2007: 672), 'hoz', 'especie de hoz pequeña' (Alvar 2000: 803).

(ARV 2797, 19-IX-1388),¹⁷⁴ «una corda d'espart per *acavallonar*» (25335, 20-XII-1441), «una corda per *cavalonar*» (9544, 29-I-1462). En els capítols d'arrendament de l'alqueria del veí de València Bertomeu Castellet hom es refereix a l'operació d'*acavallonar*: «que lo dit miger sia tengut de *acavallonar* e regar a messió sua» (24536, 1428). Per facilitar les mesures, la corda normalment estaria *senyalada*: «una corda de *acavallonar* nova però no senyalada (...) I s. VIII» (ARV 817, 15-XII-1471).

En unes *Ordinacions* de Vila-real recopilades l'any 1711, però que recullen ordenances anteriors, hom es refereix a l'obligació d'*acavallonar la terra*, i s'estableix la distància que hi havia d'haver entre els cavallons: «tots aquells qui sembraran blats menuts sien tinguts *acavallonar* la terra hon los faran en aquesta manera, ço és, que de un cavalló a l'altre haja espay de diuit alnes y pus, tot menys que més» (Gil Vicent, 2002: 149).

En el *DCVB* *cavallonar* 'fer els cavallons o crestalls d'hort per a sembrar-hi', sense documentació, i *acavallonar* 'fer cavallons (crestes) a la terra, llaurant-la, per sembrar-hi o per regar-la', que registra en valencià i cat. nord-occidental, amb una única documentació en Pascual Tirado, referit, concretament, a «lo cordell d'*acavallonar*», el qual cal relacionar amb la *corda d'acavallonar* de més amunt.¹⁷⁵ Tant l'un com l'altra s'usarien per alinear i amidar els cavallons.¹⁷⁶ El *DIEC2* i el *DNV* només registren *cavallonar* 'fer cavallons (en un conreu)', si bé comprovem que la forma prefixada *acavallonar* és també medieval, i continua usant-se actualment, juntament amb *cavallonar*. Els diccionaris valencians del segle XIX registren ambdues formes, *cavallonar* i *acavallonar* (*DVC*, *EscLl*, *MGad*), *cavallonar* 'amelgar' (Gulsoy, 1964: 248), *acavallonar per a sembrar* 'amelgar' (Martines 1998: 104).

Igualment, en la plantació s'usava la *corda de senyalar*: «una corda d'espart de *senyalar*» (25740, 15-I-1463), «huna exada e una corda de *senyallar*» (ARV 1626, 11-III-1538), o de *plantar*: «una corda de *plantar*» (23905, 4-XI-1488). La trobem sobretot amb les vinyes, *corda de senyalar* (o *soguejar*)¹⁷⁷ (*vinya* o

¹⁷⁴ Cf. «una corda de *cavallar*» (ARV 1098, 5-III-1452), possiblement error, per *cavallonar*.

¹⁷⁵ El *DECat* (II, 649) registra *cavallonar*, derivat de *cavalló*, de *cavall* (cf. DE). El *DCVB* i el *DECat* (II, 648) documenten *cavalló* referit a un munt de garbes l'any 1315, però referit a un llom de terra en un terreny de conreu, sentit recollit en valencià i català nord-occ., no s'hi documenta fins l'*Spill* de Jaume Roig. Ara bé, ja era conegut en les primeres dècades del segle XIV: «e lo romanent palm romanga al *cavalló* qui s'à a fer e de hun que-s faça entre la dita viyna sobirana del dit en R. de Montpalau e el dit braçal, lo qual braçal sia entre la viyna del dit en R. de Montpalau e la dita carrera, lo dit *cavalló* enmig» (ARV 2814, 1317).

¹⁷⁶ Segons Frechina, Sales, Mangue i Ferrer (2017: 36-37), a l'Horta de València el primer pas de la plantació de les creïlles «consistia a assenyalar: marcar l'alineació dels cavallons». A continuació, «s'*acavallonava* el camp en lapses de pam i mig». En aquesta operació es podia fer servir l'*aixada ampla*, la *llegona d'acavallonar* o un forcat amb *postetes d'acavallonar*. Se sembrava als vessants del cavalló. Palanca (1991: 122) diu que un dels procediments seguits per a plantar consistia a «fer solcs o cavallons. (...) Per a tirar rectes els solcs, s'*assenyalava* amb les estaquetes i fil», per tal d'alinejar i fixar la direcció dels solcs.

¹⁷⁷ Els diccionaris històrics documenten el verb *soguejar* 'amidar la terra amb una soga' en textos valencians de 1468 i de 1580 (*Dag* VII, 294, *DCVB*), si bé Coromines (*DECat* VIII, 12)

vinyes): «una gran corda de cànem per soguegar» (ARV 4, 10-I-1348), «una corda d'espart de senyalar vinyes» (9532, 7-X-1439), «una corda d'espart gran de senyalar o soguejar vinyes» (25753, 29-V-1450), «un jou de un rocí per laurar vinyes e una corda de senyalar vinyes» (9544, 29-I-1462), «una corda de senyalar vinya» (19127, 14-XI-1502), anomenada també *corda per a plantar vinyes*: «una corda larga d'espart per a plantar vinyes, vella e sotil» (23004, 4-VI-1480). Encara que menys usual en els inventaris valencians, també podia fer aquesta funció una *llinyola*: «una linyola d'espart per a plantar vinyes» (23026, 29-IV-1504).¹⁷⁸ Aquestes cordes i llinyoles s'usarien, així mateix, per alinear i amidar les vinyes i altres planters, assenyalant, així, els punts de plantació.¹⁷⁹

Per a plantar, els llauradors es valien també de la *barrina*: «huna barrina per a plantar» (26198, 30-VII-1437), i més en concret, per a plantar vinya: «una barrina de plantar vinya (...), per dos sous» (22280, 14-XII-1539), «una barrina de plantar vin[yes]» (id., 7-XII-1539).

També s'hi podia fer servir el *plantador*, com els que localitzem en la «casa de la era» del llaurador de Benimaclet Pere Llorenç: «dos plantadós» (ARV 817, 14-XII-1471).¹⁸⁰ En alguna ocasió trobem també en la plantació l'ús dels ferros de llances: «tres ferres de lances per a plantar» (ARV 1890, 4-IV-1421).

La *tragella* (del llatí veg. *TRAGĒLLA) s'usa per a igualar la terra. La documentem en les variants *tragilla*, *tregella* i *trugella*: «una tregella de egualar terra» (9546, 1-VI-1465), «una trugella trencada» (22099, 24-I-1476),¹⁸¹ «una tragilla» (12662, 31-VIII-1496).

Les *destrals* (del llatí DEXTRĀLE) eren usades pels llauradors sobretot per tal d'estellar i fer llenya, exs. «una destrál gran e altra chiqua d'estellar» (ARV 487, 30-VI-1449), «huna destrál de estellar lenya ab son mànech» (25368, 26-V-1478), «una destrál de ferro vella de fer lenya» (22216, 21-X-1543). Per a aquesta operació també es podia usar un *coltell*: «un coltell de ffer leya» (ARV 1096, 22-X-1443).

pensa que es coneixeria ja al segle XIII, tenint en compte els derivats *soguejador* i *soguejament*. Segons Domingo (1983: 10), la *corda de soguejar* amida 40'769 metres.

¹⁷⁸ El subst. *llinyola* 'cordill per tirar ratlles', derivat de *llinya* (< LĪNĒA) (cf. *DECat* IV, 958, DE 544), es documenta des de 1390, i encara que el *DCVB* no el registra en valencià, veiem que hi era conegut. Així mateix, el documentem a mitjan segle XVI, en la forma *llinyola* i en la variant *nyinola*, entre els béns del fuster valencià Andreu del Toro: «Ítem, smolladora, una afiladora y una gamelleta y lo tinter ab la impla o linyola y deset planes» (1648, 12-VIII-1548), «lo tinter ab la nyinola y dotze planes» (id.).

¹⁷⁹ De fet, les cordes i cordells es fan servir també en la plantació d'altres conreus. Així, en el *DCVB* es registra el verb *assenyalar*, *senyalar* 'senyar, amb ajuda d'una cordeta, els punts on s'han de plantar els peus de taronger' (Xàtiva), sense documentació.

¹⁸⁰ El *DCVB* recull *plantador* o *plantadora*, com a nom d'una eina usada pels hortolans per a plantar i transplantar, a Catalunya, sobretot en el dialecte nord-occidental, sense documentació.

¹⁸¹ La variant formal *trugella* es documenta també en l'*Spill* de Jaume Roig (ed. Peirats 2010: 291), i és la que recullen els diccionaris valencians d'Escrig, *EscLl* i *MGad*, juntament amb el verb *trugellar*. En uns capítols de principis del segle XVIII es documenta la variant *trugillar*: «Ab pacte y condició que dits conductors tinguen obligació de truchillar e morgonar totes les dites terres y viñes respectivament a ses expenses» (ARV 509, 21-II-1707).

Per a eliminar les cuques, especialment de l'alfals, els llauradors feien servir un *sedàs de* (per a) *escucar* o *de* (per a) *escucar* (lo) *alfals* (*alfàs*, *alfalfes*), o un *escucador* (o *escucador d'alfals*) o *escucadora*, exs. «un *sedaç d'escucar lo alfalç*» (ARV 794, 27-VII-1439), «hun *çadaç de scuquar* (...), I sou I» (23382, 29-IX-1465),¹⁸² «hun *cedaç per a-scuquar alfalç*» (26632, 4-I-1482), «hun *sedaç d'escucar alfalfes mig husat*» (20991, 19-II-1492); «tres *scucadors de alfalç*» (23650, 14-VII-1450), «hun *escucador*» (17867, 30-I-1476), «una *scucadora vella*» (1645, 17-III-1546), així com un *cabàs d'escucar* (24284, 1-IV-1490).

En alguns inventaris del segle XV es citen sedassos per a escucar o d'escucar alfals de *cerdes*:¹⁸³ «hun *cedàs de cerdes sotil de scuquar alfàs*» (11415, 2-II-1437), «dos *cedaços de cerdes de scuquar alfaç*» (20963, 28-II-1459), «hun *sedaz de cerdes per a-scucar*» (23000, 29-IX-1477), i també un sedàs d'escucar sense tela: «hun *çadaç menys tela d'escuquar*» (26629, 29-XII-1477).

En el *DAG* (III, 48, 270) figuren *descucadora* 'bossot de tela forta amb un cèrcol ovalat i un mànec llarg per a sacsejar i recollir els cucs que es posen en els cànems i els sembrats' (València) i *escucadora* 'instrument per a treure els cucs que es fan en l'alfals' (Onda), sense documentació. En el *DCVB* es recull *descucadora* 'bossa fixada a un cèrcol guarnit d'un mànec, que serveix per a recollir els cucs de les plantes', com a valencià, documentat en Pascual Tirado,¹⁸⁴ i el sinònim *escucadora* (Onda), sense documentació, així com els verbs *descucar* 'extirpar els cucs de les plantes'¹⁸⁵ i *escucar* 'descucar, netejar de cucs' (Onda, Mallorca), tots dos sense documentació.¹⁸⁶ Escrig (*DVC*) es refereix a la *descucadora*, que descriu àmpliament com un «instrumento rústico compuesto de una cajuela prolongada de madera de cedazo con un astil o mango a uno de sus extremos, la cual està descubierta por la parte superior, cerrando el hueco de la inferior una tela de lienzo basto en figura de bolsa o cogujón para recibir la babota que con él se va quitando de la alfalfa», i igualment es troba en *EscLl* i en *MGad*.

¹⁸² La variant *sadàs* ("çadaç") deu explicar-se per assimilació al timbre de la vocal tònica.

¹⁸³ El *DCVB* documenta *cerda* 'cerra' per primera vegada en la traducció catalana del *Liber de moribus* de Jaume de Cèssulis, i la considera un castellanisme. Tanmateix, Coromines (*DECat* IV, 430b) la creu producte de la diferenciació -RR- > -rd-, molt coneguda «en els nostres mots substratístics». Tenint en compte que en els inventaris valencians trobem *cerda* ja a mitjan segle XIV, «un *sedaç de cerdes*» (ARV 2832, 1356), i considerant que no seria l'únic mot on es dona aquesta diferenciació (cf. Martí 2006: 176), trobem més plausible la segona hipòtesi.

¹⁸⁴ *Descucadora* es documenta ja al segle XVIII en Carles Ros (*CIVAL*). En un sainet de Peris Celda llegim la variant *cucaora*: «-Ya has descarregat el carro? / -Sí, señor. Ya fa un ratet. / -La *cucahora*? / -En el cuarto / la deixí seca i neteta» (*La rosella*, València, J. Domènech, 1961, p. 15).

¹⁸⁵ El verb *descucar* es documenta en Carles Ros: «Sé *descucar* els alfalsos / y lindament marchanar» (*Parlament curiós y entretengut per a el desfrés de les Carnistoltes*, València, Agustí Laborda, s. a., p. 2), que en una versió posterior del segle XIX es transforma en *descucurar*: «sé *descucurar* els alfalsos, / y hermosament marchenar» (*Rahonament entretengut y divertit per a el desfrés de Carnistoltes*, València, J. Mariana, 1854, p. 2).

¹⁸⁶ Coromines (*DECat*, III, 551) es refereix a *escucar* i *descucadora* a través del *DCVB*. Els diccionaris històrics no registren, però, *escucador*.

Aquests mots són derivats del substantiu *cuca* amb els prefixos de supressió o separació *es-* i *des-*.¹⁸⁷ Pensem que cal partir de *cuca*, més que no del masculí *cuc*, perquè com mostra la documentació, i confirmen els diccionaris valencians del segle XIX, la plaga que ataca l'alfals rep el nom de *cuca*,¹⁸⁸ com ho podem comprovar en diversos textos literaris populars dels segles XVIII, XIX i XX, exs. «Busquí boñiga de bou, / de burra del mes de maig, / cametes de formigol, / y un poc de *cuca* de alfals» (Martí 1997: 381), «si hui per la gruga y demà per la *cuca* sempre ha de estar així l'alfals» (*El Mole*, 1837, vol. III, p. 24), «Vérem chiques (...) / desichant tornar-se falfa / cuan està la *cuca* en l'herba» (*La creu del matrimoni*, 1866, p. 49), «y se referix als grans treballs que pasa algú, comparant-los en los que la *cuca* o gruga sufrix quant la lleven y la maten al netejar el camp d'herba alfals del que se havia apoderat» (*Tipos, modismes y cosas raras y curiosas de la Terra del Ge*, 1908, p. 63).

Notem la convivència de les formes *alfals*, *alfàs* i *alfalfes*.¹⁸⁹ Trobem *alfâlfeç* en els inventaris per primera vegada a mitjan segle XIV: «erba de *alfâlfeç*» (ARV 2778, 1355), i *alfalç* també al segle XIV: «XII roves de lavor d'*alfalç* en dos sachs» (ARV 2797, 19-IX-1388).¹⁹⁰ En els inventaris valencians del segle XV hi ha un clar predomini de la forma *alfalç* sobre *alfàs* i sobretot sobre *alfalfes* (*alfâlfeç*), la qual cosa sembla indicar que *alfalç* tenia un ús molt important en valencià durant aquest segle, probablement major que les altres dues formes.¹⁹¹ Quant a *alfàs*, la incidència de la qual també supera clarament en els inventaris valencians del segle XV consultats la d'*alfalfes*, la documentem des de la primera meitat d'aquesta centúria: «un cofí gran ple de lavor d'*alfaç*» (ARV 1890, 4-IV-1421),¹⁹² i uns anys abans es documenta el col·lectiu *alfaçar* 'tros de terra plantat d'alfàs': «tres fanecades de terra de *alfaçar* situades en la partida del Quartó» (25917, 6-VI-1402).

Les *samugues* (del llatí SAMBUCA),¹⁹³ són un dispositiu de fusta, compost de dues barres amb travessers, per al transport de garbes, herba, rama i altres productes agrícoles, lligat amb cordes al bast d'un animal. Secundàriament també poden rebre aquest nom aquestes mateixes cordes (DCVB; DECat, VII, 650). El DCVB registra el mot en valencià, pallarés i tortosí. Els diccionaris històrics el documenten en un text de 1499, i ja no en tornen a donar notícia fins al segle

¹⁸⁷ Per a l'ús dels prefixos *des-* i *es-* en català, veg. Casanova (2010). Segons aquest filòleg, a València a l'edat moderna va triomfant el prefix *des-*, que s'hi imposa al segle XIX. En el cas que ara ens ocupa, veiem que els diccionaris valencians del segle XIX (DVC, EscLl i MGad) només recullen les formes amb aquest prefix: *descucadora* i *descucar*, en canvi, en els inventaris valencians del segle XV i primera meitat del XVI només es troben les formes corresponents amb el prefix *es-*.

¹⁸⁸ Així consta igualment en la fraseologia (vg DF). També Coromines (DECat II, 1078) diu que l'ús més difós de *cuca* és el que «es refereix globalment a tots els animalons i insectes que danyen les collites».

¹⁸⁹ Sobre aquestes formes vegeu el DECat (I, 178-179).

¹⁹⁰ El DCVB i el DECat (I, 178) no documenten *alfals* fins als segles XV i XVI.

¹⁹¹ Colón (2003: 44) documenta *alfâlfeç* l'any 1268, i la considera la forma predominant «fins la fi del segle XV, quan és desplaçada per *alfals*».

¹⁹² El DCVB i el DECat (I, 178) no documenten *alfaç* fins 1496.

¹⁹³ El mot s'usa sobretot en plural, però també pot trobar-se en singular.

XVIII. Tanmateix, no és un mot estrany en els inventaris valencians del segle XV, on apareix des de la primera meitat de la centúria: «unes *samugues* ab certes cordes e cabaços» (9518, 2-V-1425), «una corda de cavalonar e unes *samugues*» (9529, 9-IX-1434), «unes *samugues* ab sa corda de spart» (23000, 29-IX-1477),¹⁹⁴ i més rarament amb la variant formal *semugues*: «unes *semugues*» (Foios, Burjassot) (ARV 1096, 24-II-1443; 1098, 5-III-1452).¹⁹⁵ Així mateix, trobem *unes samugues de tirar blat* (ARV 2590, 20-V-1436), *unes samugues de tirar forment* (22868, 26-IV-1463), *unes samugues per girar forment* (15749, 9-I-1492), *unes samugues per a garbejar* (24283, 29-VIII-1489) o *de garbejar*¹⁹⁶ *forment* (21002, 20-IV-1471) i *una samuga per portar gerres* (25753, 27-VII-1450).

Per a tragar la palla s'usava l'*eixàvega* o *xàvega*, de l'àrab *šábaka* 'xarxa'. La forma més habitual en els inventaris valencians, i l'única que trobem en els del segle XIV, és la primera.¹⁹⁷ Encara que els diccionaris històrics no documenten *eixàvega* amb aquest sentit fins al segle XV,¹⁹⁸ comprovem que ja era coneguda al XIV, exs. «tres *exàvegues* de cordes de tirar palla» (ARV 2786, 1354), «una *exàvega* de portar palla» (ARV 2832, 1356), «Ítem, uns ganchos de girar fem. Ítem, una *exàvegua*» (ARV 2797, 1388).

Les *eixàvegues* podien ser d'espart (o corda d'espart) o de cànem (o corda de cànem), exs. «quatre *xàvegues d'espart* noves» (ARV 2647, 30-IV-1406), «una *xàvegua* de cordes d'espart per a tirar palla» (23934, 8-VII-1427), «una *xàvega de cànem*» (26630, 6-XI-1480), «dos *exàvegues*, la una de corda de cànem, l'altra de spart» (23026, 29-II-1504).

Juntament amb les *eixàvegues de palla*, *de portar palla* o *de tirar palla*, hi havia *eixàvegues per a tirar fem* i *de portar* (o *dur*) *gerres*, exs. «Ítem més, trenta càrregues de fem (...) Ítem més, huna *exàvegua per a tirar fem*» (23012, 24-I-1491), «una *exàvega d'espart per a dur gerres*» (23650, 21-VII-1450), «Ítem, hun arer de spart e una *exàvega* de corde[s] per traure jerres del celler ab sos semalés de fust.¹⁹⁹ Ítem, tres parells de portadores» (11434, 7-I-1467), «una *exàvegua de portar gerres*» (17868, 15-IV-1482).

¹⁹⁴ Com que les *samugues* es lligaven amb cordes, i, de fet, en els inventaris no és rar trobar-les juntament amb cordes, el mot passà a designar també, per metonímia, les cordes.

¹⁹⁵ Aquesta variant podria explicar-se per assimilació a la *e* del plural, ja que és un mot usat habitualment en plural, sense descartar-hi una possible influència assimilatòria de la *s*- (cf. Recasens 2017: 145-146). Cf. les variants *xemugues* (Gandia, Pego, Sanet) i *aixemugues* (Xàtiva) (DCVB), on la palatalització s'entén a la *s*-, consonant que ja conté en valencià un cert matís palatalitzat (cf. Requesens 1991: 268).

¹⁹⁶ Verb sense documentació antiga en els diccionaris històrics.

¹⁹⁷ També Coromines (DECat IX, 485b) diu que «la variant amb *e*- restà llarg temps més freqüent».

¹⁹⁸ Aquests diccionaris documenten el mot al segle XIV només referit a l'art de pesca.

¹⁹⁹ Els *semalers* (mot derivat de *sema*) són barres de fust que es feien servir per a transportar les portadores o semals, usades sovint per al transport del raïm, encara que també podien usar-se per al tragí d'altres fruites, de vi, d'aigua, de terra, etc., i així mateix en el transport d'altres objectes, com ferrades, cossis, calderes, peroles, gerres, etc. (DAg VII, 203, DCVB, DECat VII, 762b, Pons 1916: 148, Griera 1932: 317, Palanca 1991: 145-147, ALDC m. 963 «La portadora»). Exs.

El mot també pot referir-se a una mesura de la palla, de la mateixa manera que són mesures els *quintars* i les *roves* que es lligen en el primer text: «En la casa apellada lo Molí, per Ruçafa. Guauda, XX fexos. Palla de forment, sis o VII *xàvegues* poch més o menys. (...) Palla d'ordi, qualques quatre roves. Lenya, entre ceps, figueres, e tronchs de teronger e altra, qualques vint quintars» (20710, 1-XII-1442). Un valor similar té en altres casos, exs. «en la pal·liça qualsque dues *exàvegues* de palla» (1359, 1-XII-1400), «en una altra caseta fonch atrobada molta palla, fins en deu *exàvegues* poch més o menys» (23008, 14-XII-1484).²⁰⁰

En un inventari de la primera meitat del segle XIV l'*exàvega* apareix juntament amb robes i sobretot amb peces femenines de cobrir el cap, algunes d'origen àrab, com un *alquinal*, un *capell*, una *albaneca* o un *lligar*: «Ítem, un alquinal (...) Ítem, una *exàvega* ab canons d'or. Ítem, I capell ab ca[no]ns d'or. (...) Ítem, I^a albaneca de dona de seda cendat morat ab obres de perles (...) Ítem, I ligar ab perles groses e pedres blaves e vermelles ab sa capça» (ARV 2777, 7-VI-1442). Es tracta d'una accepció no registrada en els diccionaris històrics en català. En documents de moriscos granadins dels anys 1562 i 1568 es documenta *xabeca* 'joya de oro y aljófar en forma de red', que Martínez Ruiz (1966: 48) relaciona amb l'àrab marroquí de Tetuan *šebika* 'pespuntes a máquina en forma de red'. Coromines (*DECat* IX, 485) fa referència també a aquesta forma granadina, 'redecilla de cabeza, de oro y aljófar'. Comprovem que *eixàvega*, referit, com el castellà *xabeca*, a una peça ornamental femenina amb or, ja es coneixia en valencià més de dos segles abans.²⁰¹

Llegim, així mateix, els derivats *eixavegó* (*aixavegó*)²⁰² i *eixaveguí*,²⁰³ usats també per a tragar palla, exs. «tres *exaveguons* de cordes per a exaveguar palla» (22866, 4-XI-1465), «huns *axavegons*» (25645, 30-VIII-1478), «huns *exavegons* de tirar palla» (15749, 9-I-1492), «tres *exavegons* d'esparg de exaveguar palla, e una *exàvega*» (11270, 23-III-1502); «huns *exaveguins* d'exavegar palla, vells e molt sotils» (23002, 7-IX-1478).

Finalment, es pot observar en alguns dels textos anteriors l'ús del verb *eixavegar*, referit a l'acció de tragar palla amb les *eixàvegues*, els *eixavegons* o els *eixaveguins*, cf. «tres *exàvegues* sotils de *exaveguar* palla» (20959, 21-II-1453). Mot derivat d'*eixàvega*, no registrat en els diccionaris històrics.

«invenimus un *semaler*» (ARV 16930, 1332), «un parell de *semalers* sotils de portadores» (16837, 3-XI-1428), «dos *cemalés* o barres de fust» (26112, 20-V-1434). Encara que normalment en els inventaris valencians consultats s'utilitza el mot *portadora*, també trobem en alguna ocasió *semal*: «VII *semals* curts, V sous» (27175, 20-VIII-1418).

²⁰⁰ El DCVB registra *xàvega* 'quantitat de palla que es tragina amb dita xarxa, i, per extensió, qualsevol munt gros de palla' (Girona, Balaguer, Linyola, Reus, Hospitalet), sense documentació.

²⁰¹ En castellà *axabeca* 'red' es documenta en 1277 (González Sopeña 2021: 208, *CORDE*), i probablement amb el valor d'«espècie de xarxa per a transportar palla» (cast. *herpil*) *exavega* es recull en un inventari aragonés de 1369 (Alvar 1975: 69). Actualment, en alguns punts d'Andalusia es coneix també *jábega* 'herpil' (González Sopeña 2021: 209).

²⁰² Mot no documentat en els diccionaris històrics.

²⁰³ El mot *eixaveguí* no es registra en els diccionaris històrics.

El DCVB registra *aixavegonar* ‘posar la palla dins els aixavegons’, al Pont de Suert, sense documentació.²⁰⁴

III. CLOENDA

Es comprova la importància dels inventaris per a l'estudi del lèxic professional antic, il·lustrat en aquest cas amb l'utilatge agrícola.

Aquesta documentació possibilita la classificació de part de l'instrumental en diferents tipus, segons criteris diversos, com la forma, la funció, la dimensió, l'origen o l'estat de conservació. També ens proporciona informació sobre les característiques i els elements integrants d'algunes eines. Així mateix, podem relacionar l'utilatge agrícola amb verbs i adjectius del mateix marc amb els quals es combinen.

S'han estudiat mots, accepcions i variants formals no registrades en els diccionaris històrics catalans, mots no documentats, primeres documentacions, valencianismes, mots que els diccionaris històrics no registren en un determinat dialecte, com el valencià, i que ara veiem que també hi eren coneguts. Així mateix, assistim a la convivència de formes sinònimes, de vegades amb diferències en la distribució cronològica, així com a la presència de mots actualment considerats sinònims però que no sempre ho eren en els inventaris.

En definitiva, la informació dels inventaris resulta de gran utilitat per a la història cultural i lingüística.

BIBLIOGRAFIA

- ALDC: Veny, J. + Pons, L. (2001) *Atles Lingüístic del Domini Català*, Barcelona, IEC, 9 vols.
- Alvar, M. (1948) *El habla del Campo de Jaca*, Salamanca, CSIC.
- Alvar, M. (1975) «Historia lingüística de jábega», *Jábega*, 11, pp. 67-72.
- Alvar Ezquerro, M. (2000) *Tesoro léxico de las hablas andaluzas*, Madrid, Arco Libros.
- Baldó Muñoz, A. (2017) *La construcció naval i les indústries relacionades a la Vila Joiosa*, Elx, Universitat Miguel Hernández, tesi doctoral.
- Barberà Martí, J. (1984) «El lèxic agrícola de la Ribera Baixa», *Quaderns de Sueca*, 6, pp. 85-117.
- Barceló Crespí, M. (1994) *Elements materials de la vida quotidiana a la Mallorca baixmedieval (part forana)*, Palma de Mallorca, IEB.

²⁰⁴ El DECat (IX, 486) inclou *aixavegonar* entre els derivats de *xàvega*.

- Cardells i Martí, F. A. (2002) *Organització del territori i cultura material a l'Horta de València* (s. XV), València, Universitat de València, tesi doctoral.
- Casanova, E. (1988) *El lèxic d'Antoni Canals*, València, IFV.
- Casanova, E. (2010) «L'evolució dels prefixos *des-* i *es-* en català a la llum de la Romània», en *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, Berlin/New York, De Gruyter, vol. VII, pp. 385-394.
- Casas Homs, J. M. (1970) «L'heretatge d'un mercader barceloní», *Cuadernos de Historia Económica de Catalunya*, 4, pp. 9-112.
- Català Sanz, J. A. + Pérez García, P. (2002) *Los moriscos de Cortes y los Pallás. Documentos para su estudio*, València, PUV.
- CDH: Real Academia Española *Corpus del Nuevo Diccionario Histórico del Español*. <https://www.rae.es/banco-de-datos/CDH>
- CICA: *Corpus Informatitzat del Català Antic*, J. Torruella (dir.), M. Pérez Saldanya + J. Martines + V. Martines (2006). <http://www.CICA.cat/>
- CIVAL: Acadèmia Valenciana de la Llengua: *Corpus Informatitzat del Valencià*, 2013. <http://CIVAL.avl.gva.es/CIVAL/buscador.jsp>
- Clavé Morell, J. (2019) «Plantar vinya», <https://blocs.tinet.cat/lt/blog/joan-clave-morell>.
- Colón, G. (2003) *De Ramon Llull al Diccionari de Fabra. Acostament lingüístic a les lletres catalanes*, Barcelona, PAM.
- Colón, G. (2011) «Revisió crítica de les *Regles*», en Colón, G. + Ferrando, A. *Les Regles d'esquivar vocables a revisió*, València, IIFV.
- CORDE: Real Academia Española: Banco de datos (CORDE) [en línia]. *Corpus diacrónico del español*. <http://www.rae.es>
- CorLexIn: *Corpus léxico de inventarios*. <https://CorLexIn.unileon.es/>
- DAG: *Diccionari Aguiló* (1915-1934), Barcelona, IEC, 8 toms.
- DCECH: Coromines, J. (1980-1991) *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid, Gredos, 6 vols.
- DCVB: Alcover, A. M. + Moll, F. de B. (1988) *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca, Moll, 10 vols.
- DECat: Coromines, J. (1988-1991) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial, 10 vols.
- De Jaime Gómez, J. + De Jaime Lorén, Ch. (1991) «Repertorio de voces aragonesas inéditas empleadas en Calamocha. Apodos. Topónimos», *Xiloca*, 8, pp. 257-288.
- DIEC2: Institut d'Estudis Catalans (2000) *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona / Palma / València: 3 i 4 / Ed. 62 / Moll / Enciclopèdia Catalana / PAM.

- DIVA: Diccionari de la Vall d'Albaida*. <https://ieva.info/DIVA/>.
- DNV: Acadèmia Valenciana de la Llengua: Diccionari normatiu valencià*. <http://www.avl.gva.es/DNV>.
- Domingo Pérez, C. (1983) «Nota sobre medidas agrarias valencianas», *Estudis*, 9, pp. 7-13.
- DVC: Escrig, J. (1851) Diccionario valenciano-castellano*, València, Ferrer de Orga.
- EscLl: Escrig, J. + Llombart, C. (1887) Diccionario valenciano-castellano*, València, Pascual Aguilar.
- Farge, Arlette (1991) *La atracció del arxivo*, València, IVEI.
- Frechina, J. V. + Sales, V. + Mangue, I. + Ferrer, A. (2017) *Vinalsa. Geografia, història i patrimoni d'un poble de l'Horta*, València, Ajuntament de Vinalsa.
- Furió, A. (2022) «Mobles e semovents. Animals, estris agrícoles i reutilització al camp valencià tardomedieval», *Anuario de Estudios Medievales*, 52, pp. 99-147.
- Gaetano, T. (2011-2013) *Nuovi approcci dell'ingegneria agraria in contesti produttivi ad elevato valore ecosistemico e sociale: il caso della viti olivicoltura "eroica"*, Firenze, Università degli Studi Firenze.
- García Marsilla, J. V. (2020) «La gran fàbrica del castell de Xàtiva. Funcions, manteniment de l'obra i aprovisionament de materials en l'edat mitjana», *Saitabi*, 70, pp. 43-66.
- Gargallo Sanjoaquin, M. (1985) «Notas léxicas sobre el habla de Tarazona y su comarca», *Archivo de Filología Aragonesa*, 36-37, pp. 417-571.
- Giner Monfort, J. (2016) *El parlar de la Safor*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- Giralt, J. (2000) «L'Home de França, de Josep Antoni Chauvell: entre la norma i el dialecte», *Alazet*, 12, pp. 69-102.
- Gonga i Colomina, J. E. (2000) *La ciutat i els costums*, Gardia, La Xara Edicions.
- González i Felip, M. S. (1991) «El parlar de la Plana Baixa», en González, M. S. + Arjona, I. + Flors, A. (1991) *Miscel·lània 91*, València, Generalitat Valenciana, pp. 7-79.
- González Sopeña, I. (2021) *Glosario de arabismos del Reino de Granada*, Sevilla, Alfaro.
- Gregori Berenguer, J. J. (1990) *Benafigos: un estudi de l'utilitatge agrícola pre-industrial*, València, Museu d'Etnologia.
- Griera, A. (1932) «La casa catalana», *Butlletí de Dialectologia Catalana*, 20, pp. 13-329.

- Gulsoy, J. (1964) *El diccionario valenciano-castellano de Manuel Joaquín Sanelo: edición, estudio de fuentes y lexicología*, Castelló, SCC.
- IA: Serrano y Sanz, M. (1915-1922) «Inventarios aragoneses de los siglos XIV y XV», *Boletín de la Real Academia Española*, II-IX.
- Lairón Pla, A. (2001) *Libre de diverses statuts e ordenacions fets per lo consell de la vila de Algezira*, València, Universitat de València.
- Martí Mestre, J. (1997) *Literatura de canya i CORDEll al País Valencià*, València, Denes.
- Martí Mestre, J. (2006) «Processos fonètics catalans en el DECat de Joan Corromines. II. Consonantisme», en *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes. LIII*, Barcelona, PAM, pp. 147-185.
- Martí Mestre, J. (2007) «Processos fonètics catalans en el DECat de Joan Corromines. I. Metodologia, vocalisme i variació», en *Studia in honorem Joan Corromines*, Lleida, Pagès editors, pp. 389-420.
- Martí Mestre, J. (2023) «El lèxic dels segles XV i XVI a través dels inventaris del notari Jaume Albert (1463-1520)», en *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes. LXXVII*, Barcelona, PAM, pp. 59-86.
- Martines, J. (1998) *El diccionario valenciano de Josep Pla i Costa (1817-1890)*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- Martines, J. (2000) *El valencià del segle XIX*, Alacant/Barcelona, IIFV/PAM.
- Martínez Ruiz, J. (1966) «Siete cartas de dote y arras del Archivo de la Alhambra (1546-1608)», *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 22, pp. 41-72.
- Mas i Miralles, A. (2024) *El valencià a Santa Pola*, Alacant, PUA.
- MGad: Martí Gadea, J. (1891) *Diccionario valenciano-castellano*, València, José Canales Romà.
- Moneva, J. (2004) *Vocabulario de Aragón*, Saragossa, Xordica.
- Olivar, M. (1991) *Obra dispersa*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya.
- Palanca, F. (1991) «Agricultura», en Martínez, F. + Palanca, F.: *Utilitat agrícola i ramaderia*, València, IVEI.
- Peirats, I. (ed.) (2010): *Jaume Roig. Spill*, València, AVL.
- PALDC: Veny, J. (2007-) *Petit Atles Lingüístic del Domini Català*, Barcelona, IEC, 9 vols.
- Pharies, D. A. (2002) *Diccionario etimológico de los sufijos españoles y de otros elementos finales*, Madrid, Gredos.
- Pons, R. (1916) «Vocabulari de les indústries tèxtils i llurs derivades», *Butlletí de Dialectologia Catalana*, 4, ps. 9-164.

- Pottier, Bernard (1948-1949): «Etude lexicologique sur les Inventaires aragonais», *Vox hispanica*, 10, pp. 87-219.
- Pou, O. (1575) *Thesaurus puerilis*, València, Pere de Huete.
- Recasens, D. (1991) *Fonètica descriptiva del català*, Barcelona, IEC.
- Recasens, D. (2017) *Fonètica històrica del català*, Barcelona, IEC.
- Reehorst, K. P. (1850) *The Mariner's and Merchant's polyglot technical Dictionary*, Londres, Williams and Norgate.
- Roca, J. M^a (1928) «Inventari fet l'any 1389 dels béns del ciutadà barceloní mossén Pere Girgós», *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras de Barcelona*, XIII, 98-99 i 100-101, pp. 306-317 i 384-395.
- Roca Traver, F. A. + Ferrer Navarro, R. (2004) *Historia de la cultura valenciana (1401-1499)*, II, València, RACV.
- Romeu i Figueras, J. (1994) *Lectura de textos medievals i renaixentistes*, València, IUFV.
- Ruiz Marín, D. (2007) *Vocabulario de las hablas murcianas*, Murcia, D. Marín.
- TVM: Tresor del valencià meridional*, dir. Ovidi Carbonell, Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, 2012.
- Veny, J. (1999) «La centralització de la [o] àtona en català: del *clotell* al *clatell*», *Catalan Review*, XIII, 1-2, pp. 225-253.
- Verge Caballer, J. A. (2008) *El parlar d'Alcalà de Xivert*, Castelló, Associació d'Amics de Mainhardt.
- VLCM: Vocabulari de la Llengua Catalana Medieval de Lluís Faraudo de Saint-Germain*, dir. Germà Colón, Barcelona, IEC. <https://www.iec.cat/faraudo/>
- Zaragozà Pérez, M. (1982) *El cultiu tradicional de l'arròs a Silla*, València, IFV.

Relació alfabètica dels ítems lexicals tractats:

Acavallonar (103, 104), *aclotar* (78), *adolla* (100), *afiladora* (103, 105), *agullada* (73, 75), *aixada* (77, 78, 79), *aixada fes* (79), *aixada pic* (79), *aixadeta* (79), *aixadó* (79), *aixavegó* (109, 110), *aixavegonar* (110), *aixemugues* (108), *aixenguer* (74), *aixinguer* (74), *aladre* (70, 71, 73), *albaneca* (109), *alfaçó* (92), *alfalfes* (106, 107), *alfals* (81, 92, 106, 107), *alfàs* (88, 92, 106, 107), *alquinal* (109), *anap* (70), *aplanadora de terra* (76), *aplanar* (75, 76), *aradre* (70, 71, 73), *arer* (99), *arerar* (99), *armella* (73), *arre* (72), *arrear* (71, 72), *arri* (72), *arriar* (71, 72), *asta* (100), *astorrossar* (76), *atauladora* (76), *aventar* (94), *badador* (94), *banc* (99, 100), *banca* (100), *barrina* (105), *barsa* (89, 90, 103), *barsó* (103), *basalart* (91), *barzer* (90), *batre* (95, 98, 99), *birbar* (81, 101), *cabestre* (75), *cabàs* (106), *cadira* (101, 102), *cadireta* (102), *cameta* (73), *capell* (109), *cavaguell* (80), *cavall d'espadar*

lli (99), cavallonar (103, 104), cavar (78, 79, 80, 81, 83, 84, 87, 100), càvec (80), caveguell (80), cerda (106), clotar (78), coa (82), coixí (74), collar (74), collera (74), coltell (91, 105), corbella (88, 89, 90, 91, 92, 95, 103), corbella dall (90), corda (103, 104, 105, 108), cuca (77), cucaora (106), dall (86, 89, 90), dall corbella (90), dallar (90), dent (95, 96, 98), dentador de corbelles (89), dental (73, 74), descucadora (106, 107), descucar (106, 107), descucarar (106), destrat (105), didalera (92), dolla (82, 89, 100), eixada (77, 78, 79), eixadassa (79), eixadella (80), eixadó (79), eixadola (80), eixanguer (74), eixàquima (75), eixartell (80), eixàvega (108), eixavegar (109), eixavegó (109), eixaveguí (109), eixeda (77), eixenguer (75), eixinguer (74), empeltar (91, 92, 93, 94), entauladora (75, 76, 86), entaular (75, 76, 102), entrecavar (77, 80, 81, 83, 87), erer (92, 99), ererar (99), esbardissador (91), esbardissar (89, 90, 91), esbroquellar (86), escala (100), escanyotar (78), escapolar (85), escardar (81), escarpell (79, 92), escarpre (79), escombrar (82), escucador (106), escucadora (106), escucar (106), esdallar (90), esdellar (90), espà (90), espadador (99), espadella (99), espasa (90, 91), esportellar (86), esquimar (86, 87), estarrossar (76), estellar (77, 105), esterrassador (77), esterrossador (76, 77), esterrossar (76, 77), estoig (103), estorrossar (77), destorrossar (76, 77), esteva (73, 74), falç (88, 91, 92), falçó (89, 91, 92), falçonet (92), feltre (73, 74), fem (91, 100, 101), fematejar (82, 100), femejar (82, 87), fems (100), ferre (75, 78, 80, 82, 84, 90, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103), ferro (73, 74, 77, 78, 81, 82, 83, 85, 88, 89, 94, 96, 97, 99, 100, 105), ferro d'empeltar (94), fes (79), forca (94, 95, 96), forcàs (96), forcassa (96), forcó (95, 96), freltre (74), furgó (96), fust (82, 95, 97, 98, 100, 101), fusta (93, 95, 96, 97, 100, 101), gangall (84), gangalla (83, 84, 85), ganxo (84, 86, 95, 96, 99, 100, 101), garbejar (108), garbell (99), jou (73, 74, 75), juntora (73), llagó (81), llegó (79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87), llegonet (79, 80, 81, 82, 83), llegona (83, 87), llengua (82), lligar (109), lligó (80, 81, 87), lligona (81, 87), lligonet (81), llinyola (105), maç (76, 77), maça (76, 77), madera (97, 100, 101), madero (100), mànec (81, 82, 89, 100, 106), marrassà (91), morgonar (94, 105), morrandes (75), pala (79, 82, 97) palafanga (97), palejar (97), pallerés (40), parada (101, 102), parador (95), pelar (94), picar (77), piu (73), plantador (105), plantar (78, 104, 105), podadora (91, 102, 103), podar (92, 94, 102), podó (91), portadora (108, 109), post (76, 101), pua (84, 85), rasclador (98), rascle (97, 98), rastell (73, 98) rastre (98), redable (98), regar (101, 102), rella (73, 75), roll (101, 102), samugues (107, 108), sedàs (106), semal (108, 109), semaler (108, 109), semugues (108), senyalar (104, 105), serra (86, 92, 93, 94), serreta (92, 93, 94), serritx (94), serrutx (93), serrutxa (93), soguejar (104, 105), tauladora (75, 76), tellol (74), timó (71, 73), tiràs (98), tragella (105), tragilla (105), traiga (74, 75), tràsega (74, 75), tregella (105), triança (96), triença (96), trill (73, 98, 99), trillar (73, 98, 99), trossejar (94), trugella (105), trugellar (105), trugillar (105), uixet (102), venemar (92), ventar (94, 95, 96), verduc (103), verduguillo (103), veremar (92), xada (77, 78), xanguer (74), xàquima (75), xàvega (108, 109), xemugues (108), xenguer (74).

Relació dels protocols notarials citats:**ACCV.**

4, 58, 71, 72, 1104, 1108, 1109, 1125, 1241, 1359, 1415, 1443, 1446, 1574, 1636, 1645, 1648, 2043, 2546, 2685, 6332, 6416, 6418, 6426, 6430, 6477, 6484, 9517, 9518, 9525, 9526, 9529, 9530, 9532, 9543, 9544, 9546, 10794, 10925, 11238, 11239, 11270, 11275-11277, 11294, 11415, 11420-11422, 11424, 11428, 11431, 11434, 11731, 11932, 12593, 12658, 12661, 12662, 12672, 12676, 12681, 13070, 13818, 13821, 13865, 13874, 13883, 14472, 15642, 15749, 15928, 15933, 16005, 16014, 16837, 16930, 17862, 17867, 17868, 17875, 17876, 17883, 18293, 18319, 18548, 18571, 18577, 18582, 19127, 19128, 19130, 19152, 19782, 20087, 20376, 20389, 20442, 20626, 20708, 20710, 20711, 20875, 20901, 20906, 20908, 20910, 20933, 20959, 20963, 20991, 20996, 20998, 21000, 21002, 21006, 21229, 21504, 21758, 21759, 21762, 21763, 21864, 21872, 21909, 22099, 22106, 22150, 22153, 22158, 22163, 22175, 22193, 22216, 22280, 22297, 22455, 22483, 22554, 22770, 22861, 22866, 22868, 22869, 22999, 23000, 23002-23004, 23008-23012, 23024, 23026, 23229, 23279, 23017, 23019, 23022-23024, 23026, 23193, 23199, 23279, 23284, 23382, 23414, 23435, 23650, 23662, 23676, 23715, 23725, 23830, 23833, 23836, 23837, 23839, 23845, 23905, 23930, 23933, 23934, 23936, 23940, 23972, 24075, 24107, 24276, 24277, 24281, 24284, 24285, 24318, 24276, 24277, 24283, 24284, 24291, 24533, 24536, 24541, 24555, 25027, 25043, 25048, 25203, 25318, 25322, 25325, 25327, 25331, 25335, 25347, 25350, 25368, 25467, 25645, 25740, 25746, 25750, 25752, 25753, 25755-25757, 25772, 25917, 25939, 25997, 26040, 26045, 26064, 26112, 26198, 26451, 26453, 26526, 26535, 26560, 26565, 26207, 26565, 26623, 26627, 26629, 26630, 26632, 26634, 26639, 26662, 26733, 26634, 26690, 26812, 26938, 26944, 26947, 26956, 27175, 27184, 27185, 27203, 27205, 28646, 28873.

ARV.

4, 100, 117, 200, 312, 318, 338, 417, 421, 427, 440, 472, 487, 497, 499, 509, 574, 606, 609, 665, 794, 817, 818, 821, 868, 1055, 1081, 1096-1098, 1109, 1235, 1245, 1285, 1329, 1445, 1527, 1528, 1539, 1546, 1551, 1624, 1626, 1718, 1772, 1829, 1890, 1902, 1905, 1920, 2205, 2239, 2241, 2354, 2413, 2423, 2426, 2432, 2587, 2590, 2591, 2587, 2590-2593, 2627, 2643, 2645, 2647, 2777, 2778, 2786, 2797, 2800, 2807, 2813, 2814, 2817, 2819, 2832, 2833, 2855, 2878, 2923, 2941, 2944, 2950, 2973, 3025, 3065, 3079, 3092, 3105, 3199, 3201, 3211, 4149, 4161, 4174, 4376, 8401, 9927, 10105, 10221, 10408, 11181, 11183, 11191, 16930

AMV. Jaume Desplà 2/15.